

WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

ИЗДАШИ ДВА ПУТ сваког месеца у свескама од 3 и више табака.
ЦЕНА ЈЕ: за СРБИЈУ 12 дин., а за Црну Гору, Бугарску, Босну,
Херцеговину, Аустро-Угарску, Румунију и Турску 15 дин. на годину

Претплата се шаље управи државне штампарије,
а рукописи уредништву.

XXI СВЕСҚА

У БЕОГРАДУ, 15. НОВЕМБРА 1881.

ГОДИНА 11

УКАЗИ ЊЕГОВОГ ВИСОЧАНСТВА

МИЛАН М. ОБРЕНОВИЋ IV

по милости божијој и вољи народа

КЊАЗ СРПСКИ

На предлог Нашег министра просвете и црквених послова, а на основу закона о професорским испитима, постављамо:

Свештеника, Димитрија Павловића и Јеврема Бојовића, предаваче богословије, за супленте исте школе.

Наш министар просвете и црквених послова нека овај указ изврши.

11. Новембра 1881. год.

У Београду.

Министар просвете и црквених послова,

Ст. ЊОВАКОВИЋ, с. р.

М. М. ОБРЕНОВИЋ, с. р.

Постављења наставника у средњим школама

Актом г. министра просвете и црквених послова постављени су:

Г-ђица Савка Жељезовска, за учитељку женског рада у III одељењу I разреда гимназије крагујевачке.

Г. Бура Јанковић, за учитеља цртања и краснориса ниже гимназије у Лесковцу, 2. Октобра о. г.

Постављења наставника основних школа

Актом г. министра просвете и црквених послова постављени су:

У округу београдском:

Г. Тодор А. Прокић, за учитеља основне школе у Лисовићу, 29. Октобра о. г.

У округу крагујевачком:

Г-ђица Милева Димићева, за учитељку III разреда женске крагујевачке школе, 28. октобра о. г.

Г. Живан Максимовић, за учитеља основне школе у Рамаћи, 29. Октобра о. г.

У округу пожаревачком:

Г-ђица Савка Поповићева, за учитељку I разреда основне школе бикотиначке, 23. Октобра о. г.

У округу смедеревском:

Г. Никола Јосановић, за привременог учитеља основне школе у Друговцу, 23. Октобра о. г.

У округу крајинском :

Г-ђица *Анка Достанићева*, за учитељку I разреда основне школе у Јабуковцу, 6. Новембра о. г.

Г. *Чедомир А. Поповић*, за учитеља основне школе у Текији, 6. Новембра о. г.

У округу шабачком :

Г-ђица *Милева Антоновићева*, за учитељку I и II разреда основне мушке школе у Лешници, 24. Октобра о. г.

Премештаји наставника основних школа

Актом г. министра просвете и црквених послова премештени су :

У крагујевачком округу :

Г. *Љубомир Лекић*, учитељ II, III и IV разреда основне школе тополске, у Клоку, 4. Новембра о. г. по потреби.

Г. *Магија Маринковић*, учитељ основне школе клочке, у II, III и IV разред основне школе тополске, 4. Новембра о. г., по потреби.

У крајинском округу :

Г. *Светислав Радосановић*, учитељ основне школе кладушничке у Клокочевац, 3. Новембра о. г., по молби.

Маринко Челаровић, учитељ основне школе текијске, у Кладушницу, 5. Новембра о. г., по потреби.

У пожаревачком округу :

Г. *Светозар Филиповић*, учитељ основне школе бикотиначке, у II и III разр. исте школе, 27. Октобра о. г.

Г-ђица *Катарина Камишевићева*, учитељка основне школе сигачке, у Лазницу, 28. Октобра о. г., по молби.

Г-ђа *Персида Лукићка*, учитељка основне школе осаоничке, у Суходол, 28. Октобра о. г., по молби.

Г. *Јован Лазућ*, учитељ основне школе суходолске у II, III и IV разред основне школе жабарске, 28. Октобра о. г., по молби.

Г. *Бранко Јанковић*, учитељ основне школе мапастиричке, у Пољану, 28. Октобра о. г., по молби.

У ћупријском округу :

Г. *Михаило Протић*, учитељ основне школе дубничке, у Војник, 27. Октобра о. г., по молби.

У ужичком округу :

Г. *Михаило Радовић*, учитељ основне школе косјеричке, у Каран, 3. Новембра о. г., по молби.

Г. *Јован Туцовић*, учитељ основне школе међуречке, крупевачког округа, у Косјерић 6. Новембра о. г., по молби.

Разрешења од дужности наставника основних школа

Актом г. министра просвете и црквених послова разрешени су :

У крајинском округу :

Г. *Владимир Пешић*, учитељ основне школе рајачке, 28. Октобра о. г., по молби.

У ћупријском округу :

Г. *Веселин Петровић*, учитељ основне школе глоговачке, 27. Октобра о. г., по молби.

Записник Главног Просветног Савета

САСТАНАК LXXIV

28. Октобра 1881. год. у Београду

Били су: председник др. Ј. Панчић, редовни чланови: Ст. Марковић, П. Срећковић, арх. Дучић, др. Ј. Докић, Св. Милосављевић, др. Ј. Валента, М. Миловук и др. В. Бакић Ванредни чланови: Ј. Туроман, Б. Толоровић, В. Карић, А. Николић и Ђ. Тешић.

Привремени деловођа Ст. Д. Поповић.

I

Прочита се записник 73. састанка.

Савет усваја.

II

Министар просвете и цркве их послова, писмом својим од 22. Октобра о. г. ПБр. 7701, спроводи Савету на мњење: има ли г. Јосиф Свобода квалификације за предавача музике у нашим средњим школама.

М. Миловук изјављује, да му је познато, да г. Свобода свира клавир, виолину, виолончело и контрабасо врло добро и с листа.

Савет, пошто је размотрио послата документа и на основу изјаве М. Миловука, одлучује, да г. Јос. Свобода има врло добру квалификацију за учитеља музике.

III

Министар просвете и црквених послова, писмом својим од 23. Октобра о. г. ПБр. 7690, спроводи Савету на оцену приповетку: «Уз р-девојка», коју је превео г. прота Жив. Јовичић.

Савет одлучује, да ту приповетку прегледају: Св. Николајевић и Андра Николић.

IV

Министар просвете и црквених послова, писмом својим од 23. Октобра о. г. ПБр. 7717, упућује Савету на оцену књигу «Историја Света» од г. Петра Никетића.

Савет одлучује, да се умоле г. г. Ј. Ђаја и др. Ник. Ј. Петровић да ту књигу прегледају и оцене.

V

Министар просвете и црквених послова, писмом својим од 24. Октобра о. г. ПБр. 7728, спроводи Савету на оцену рукопис г. Тасе Богдановића: «Упоредни Земљопис».

Савет одлучује, да ово дело прегледају г. г. Вл. Карић и Јов. Ђорђевић.

VI

Министар просвете и црквених послова писмом својим од 27. Октобра о. г. ПБр. 7740 спроводи Са-

вету кривицу г. Љубомира Павића, учитеља основне школе пиротске.

Савет упућује то дело дисциплинском одбору.

VII

Прочита се реферат г. М. Валтровића, професора Велике Школе, о «Систематичном теоретично-практичном настављењу у геометријском цртању» од г. Јов. Дерока.

Тај реферат гласи:

„Главном Просветном Савету

»Систематично теоретично-практично настављење у геометријском цртању за ученике нижих разреда Гимназије и Реалке«, од господина Јована Дерока, професора овде, по замишљају и склопу своје, одговара намени, обележеној самим писцем. Искључив у својим излагањима сваки математички доказ, свако израчуњавање површина и тела и науку о пропорцијама, оно се бави чисто конструисањем геометријских облика у равни, у цели упознати ученике најпре са елементима геометријског цртања, па онда са склапањем тих елемената у сложене фигуре од правих и кривих линија, какове се врло много као шара примењују у разним индустријским и техничким радовима; а према мети својој, оно најприличнијег места има у првим разредима гимназија и реалака, пошто у неку руку, са стране конструктивне, може да послужи као приправа за изучавање геометрије.

Поучавајући део овог дела — текст — има три одељка. Први упознаје ученика са најнужнијим геометријским формама, а други га учи конструисању истих. Трећи одељак казује ученику геометријска тела у колико му је познавање њихово потребно за геометријско цртање.

Уз текст иду 42 таблице на којима су, вежбања ради, изнесене разне геометријске фигуре, сложене најпре од правих линија, па онда од кривих, и најзад од правих и кривих.

Ове таблице чине карактеристику овог дела по струци геометријског цртања што их у нашој школској литератури имамо. Такве таблице вешто и са укусом изабрате, врло помажу развиће орнаментике и могу да послуже као углед за многе радове занатлијске и домаће. Ово ће дело с тога бити од ползе и за занатлијске школе.

Да би пак боље одговорио цели, ваљало би број таблица умножити са употребљивим примерцима, а неке од делу додатих таблица изоставити.

Тако би ваљало у први одељак таблица у »вежбање у правим цртама«, уврстити неколико примерака од сложених и испреpletаних шара од правих линија и од сложених розета, звезда од правих линија у квадрату.

Исто то ваља учинити у другом одељку у »вежбању у кривим цртама«. Примери овог одељка у делу већим су делом здраво прости а слабо инструктивни.

Господину писцу избор примерака за поуну својег дела тежак бити неће. Свако опширније француско, талијанско или немачко дело о геометријском цртању има их у обиљу. Тако нпр. цењена дела професора Николе Фијалковског у Бечу.

И трећи одељак таблица »вежбање у састављеним цртама« могао би поднети неколико архитектонских примера у нацрту геометријском.

Изоставити би се пак могле таблице XXIII и XXIV пошто на таблица XXV има све што оне две садрже. Даље табле XXXV, XXXVI и XXXVII пошто иду у перспективно цртање, а иначе су погрешно цртане.

Само у оскудици геометријских нацрта могли би послужити нацрти пералел-перспективни.

Никако пак није потребно да се примери геометријског цртања изведу у оном великом размеру у коме их износе таблице у делу г. Дерока. Потпуно ће одговорити задатку своје, ако се неки од њих сведу на четвртину садање величине њихове, као нпр. примери на таблицама I—XII; даље на таблицама XXXII и XXXIII. А остали примери ако се сведу на половину садање величине, моћи ће ученику све да покажу у потребној му јасности. Овакови су примери по страним делима обично у много мањем размеру изведени али је примећено да их ученици ваља да израде у много већем размеру.

Практичност овог дела увећала би се, по мом мњењу ако би се која реч рекла о пренашању углова шестаром и транспортером, што је нужно за обртање слика. Даље кад би се још једна или две конструкције елипсе показале ученику, и кад би се говор о претравању слика помоћу квадрата, објаснио удесним примером.

За самоучење и самовежбање било би врло добро, да се испред сваког нацртаног примера у тачкастим или спомоћним линијама обележи конструкција и да се иста у тексту пропрати у неколико речи.

Исто је тако од користи за ученике да знају и називе архитектонских профила врсту стубова, кад их већ цртају. С тога ваља уз њих да има неколико речи текста.

Употребљивост дела захтевала би да се научни термини у њему доведу у сугласност са терминима у сличним школским књигама (у геометрији) и да се неки застарели изрази замену новим.

У горе изложеном част ми је поднети Главном Просветном Савету реферат о датом ми на преглед делу г. Дерока.

Мислим да ће исто дело, ако се у њему учине мноме наведене допуне и измене у тексту и у таблицама, моћи да одговори данашњој потреби ученика у првим разредима гимназије и реалака. Труд пак пишчев био би довољно награђен са 700 (седам стотина) динара.

У прилогу враћам у речи стојеће дело.

12. Октобра 1881.

Београд.

М. Валтровић,
професор.

Савет одлучује, да се ово дело врати г. Јов. Дероку, да га исправи према примедбама г. референта, а после тога следоваће одлука саветска.

Г. Валтровићу да се изда 40 динара у име хонорара.

VIII

Прочита се писмо г. Јов. Ђорђевића, у коме изјављује да би излишно било прештамповати »Математичку и физичну географију« за средње школе од Ђ. Мишковића, кад ће се по новом наставном плану космографија спојити с географијом.

Исто тако прочита се писмо г. Вл. Карића, у коме изјављује такође да поменуто дело не треба прештамповати за то, што ова наука не постоји према новом наставном плану више као засебан предмет, што се програм за географију сад тек израђује; што се неће моћи предавати више овако опширно, ма какав програм био; што ће математички земљопис ићи уз космографију и што је ова књига штампана пре 11 год., а баш за последњих десет година учинила је наука о земљи огроман напредак.

Према овим рефератима Савет одлучује, да се »Математичка и физичка географија« од Ђ. Мишковића више не прештампавати за школску потребу.

IX

Прочита се писмо г. Јос. Пецића, у коме према извесној одлуци саветској изјављује, да није намеран чинити никакве измене у својој књизи »Познавање човека« с тога, што још није утврђен наставни план из познавања природе у основним школама.

Ђор. Тодоровић, као одређени референт, изјављује да ово дело треба прештампати овако како је, само је желети да се дода неколико слика, на којима би се огледали унутрашњи делови тела.

Прочита се реферат г. Жив. Живановића, као другог референта о истом делу.

Тај реферат гласи:

Председнику главног просветног савета

Господине,

Имао сам част да 1. ов. м. примим писмо СБр. 83 од 28 Септембра о. г. којим ми се јавља да сам по одлуци Главног Просветног Савета од 22 пр. м. одређен да прегледам дело г. Ј. Пецића »Познавање човека« и да оценим може ли се прештампати за потребу основних школа овако какво је, или би га ваљало мењати, и у чему.

Редовни члан Гл. Пр. Савета г. Борислав Тодоровић, професор, усмено ми је саопштио, да је он одређен да исто дело прегледа и оцени по форми т. ј. да ли је написано по начелима које методика прописује. Г. Тодоровић имао је доброту да ми том приликом даде и књигу »Познавање човека«. Ја сам одмах по том усменом саопштењу приступио да пажљивије промотрим поменуту књигу и част ми је саопштити вам о томе следеће :

I. Познато ми је из искуства, а за време мога бављења на учитељским предавањима у Пожаревцу уверио сам се још више, да има велики број наставника основних школа, који располажу са знатно нејаком научном спремом. Осим тога, они су махом врло мало у стању, да оно што би се могло рећи да знају, умеју обући у подесну форму и деци предавати. И за овакве је наставнике добра ручна књига или књижица прави насušни хлеб. У књигама или како би наставници радије волели у »упутствима« (у којима све готово и израђено има!) они могу наћи још једину потпору, да свој рад колико толико прилагоде захтевима распореда и прописа за основну школу. У такве потребне а и корисне књиге мислим да ће се моћи уврстити и ово делце, које ја имам част да оценим. Корисност његова састоји се једно у том, што је оно потпуно и детаљно упућство за учитеља, а друго зато, што се у њему описује предмет, који треба да је предмет првог познавања у основној школи, а то је човек и његова нега.

С тога гледишта опште потребе — дело се ово може као корисно оценити.

II. Како је књига »Познавање човека« по одобрењу г. министра просвете печатана, има осам година. Даје се дакле без даљих примедба претпоставити, да ће и сам г. писац имати што-шта да у истом у случају поновог прештампавања, промени било ради проширења самог садржаја било ради задовољења већих захтева, који ће се у свези са претстојећим преустројством и проширењем основних школа моћи очекивати. У писму које сам добио од г. председника Гл. Пр. Савета стоји, да се у прилогу шаљу мени и примедбе самог писца, које је он имао на своје дело да учини и да исте при прегледу имам у виду. Но по свој прилици при експедицији исти је прилог

заостао и ја тачно не знам у колико мисли г. писац да му је дело за измену способно. Но при свем том у овом случају има се разлога, да се та измена потпуно преостави оцени писца.

III. Мени пристоји да дадем оцену о форми у којој је цела књига написана. И у томе лежи знатна тешкоћа, јер је оцена форме често тежа и непоузданија, но оцена позитивне садржине. Начин излагања у књигама за школу, избор појединих речи често је ствар укуса или моментанлог расположења, с тога се ја нећу упуштати у поједине речи да их оцењујем. У књижици коју у прилогу / . враћам подвучена су сва она места где сам мислио да имам разлога да се може која реч другом заменити.

У опште пак може се правично за књигу у целини рећи, да је написана врло угодно; јер се све што се казује — врши у пријатном излагању мисли, а начин којим је књига написана, изискује од учитеља да он све усмено казује деци што им према садржини књиге има да каже. Књига је дакле лепо и методично обрађена.

IV. Ако би се књига поново прештампала могла би се која допуна без уштрба увести.

Тако мислим да би корисно било, да се после свакога предавања у кратким прецизним реченицама искаже резултат онога, што је у току предавања у усменом саопштају казано. Тим би и учитељ и деца били на чисто — а обојима се мора често све казати — шта су у дотичном часу поуздано научили. То језгро појединих предавања, у поједине реченице прибрано, могло би се после деци диктирати да у своју књижицу запишу. Само усмено, па ма како лепо причање, не јамчи да ће деца све на свагда запамтити; но треба да и прибележе.

Та се мисао огледа потпуно и код писца, јер на завршетку I предавања стоји, да учитељ вели деци: »Узмите перо и хартију! Напишите: колико делова има тело човека, како се зову почињући од главе до стопале«. — Само ваљало би у књизи означити шта да им учитељ каже да напишу. Опасност је да се чешће неће моћи ни учитељ ни ђак споразумети о томе! Наравно да за сваког учитеља ово не треба; али их има доста — којима треба.

V IX предавању говори се о »месу и костима«. У истом предавању а на стр. 38 књиге помиње се мозак, живци, плућа, душник, срце, желудац, црева, јетра, слезина, једњак и бубрези. — Сви су ови органи врло важни. Кад се говори даље о нези њиховој, то је нужно мало опширније познавање. Може се дакле с разлогом желети, да се за ове унутрашње органе удеси нарочито још једно предавање и уврсти где г. писац жели, а да не остане само при краткој напомени.

Обазирјући се на потребу и корист добрих ручних књига за учитеље; претпостављајући да ће и сам г.

писац имати својих примедба и измена; сматрајући да је начин излагања у књизи »Познавање човека« врло леп и задовољава захтеве педагошке, а најпосле надајући се да ће се моћи и моје примедбе, односно проширења књиге усвојити — част ми је саопштити г. председнику Гл. Пр. Савета да књига *заслужује потпуну пажњу и да се може с коришћу прештампаати.*

2. Октобра 1881.

Београд.

Жив. Живановић

супленат I. и 6. гимназије

На основу оба ова реферата Савет одлучује да се дело »Познавање човека« прештампа за школску потребу, пошто се удеси према примедбама референата.

Г. Живановићу, да се изда у име хонорара 40 динара.

X

Прочита се реферат г. Жив. Живановића, суплента, о књизи »Настава у женским ручним радовима«.

Тај реферат гласи :

Господину председнику Главног Просветног Савета

Господине,

Примио сам акт Гл. Пр. Савета од 1. Октобра СБр. 98., којим ми се саопштава да сам одређен да прегледам књигу под насловом »Настава у женском ручном раду« од П. Деспотовића, да се изјасним: да ли систем који се у тој књизи предлаже може бити подесан за наше основне и више женске школе. — Књигу сам добио од другог референта г-це Христине Брзакове, учитељке ручних радова у В. Ж. Школи, који ће по свој прилици имати да поднесе и од своје стране нарочито мњење. Књигу сам по читању предао натраг.

Како је са распоредом рада и обимом те наставе у В. Ж. Школи, ја не знам, али да у ручном раду основних женских школа нема увек довољне поступности, јединства и практичности (но више луксуза!) то ће се моћи као вероватно сматрати. Свака је учитељка остављења да махом према своме индивидуалном знању и умењу или према своме укусу одређује и израђује радове. Да би у тој разнобразности ваљало утврдити једнообразност — разуме се по себи.

Но да ли је сад г. Деспотовићева књижица подесна за то?

Ја сам у начелу увек за то, да се ни једној брижљиво рађеној књизи не може одрећи вредност и користи, које она у досљедном извршењу може имати, нарочито ако нема по некој струци великог избора, као што је овде случај. По томе дакле и књига г. Деспотовића можда би била такве природе да се може

у нужди њен систем увести у наше основне и више Ж. Школе. Али не би ваљало сметути с ума да је ова књига постала у другојачијим приликама но што су наше, да је њен најглавнији и то II. део, који говори о појединим гранама ручног рада и како се радови (и поука) на делу врше, — да је, велим, тај део копирао са још даљих прилика но што су удаљене од нас оне, у којима сам писац живи; јер је све рађено, по некој Габријели Хилард, Јелисавети Вајсенбах и другима. Одмах дакле прописати, *без претходне практичне оиробаности*, ту књигу да се по њој *обавезно предаје* ручни рад — било би пренагљено и без сумње не би уродило добрим плодом. Дало би се учитељама прилике да греше против прописа.

Меродавнији суд о извођењу наставе у женском раду ја би рад био да буде у реферату г-це Брзакове, као надлежније за све што се тамо у техничком погледу спомиње. Исто то имао бих да кажем и што се назива тиче, који су и мени — који не познајем довољно женски ручни рад — приметни били као затегнути или без нужде сковани, као на прилику: »Настава у *шијћу*« (место у шивењу); »*илетиво*« (место плетење); *краање* (место крплење) »*прслучић с рукавићи*« (место с рукавићима) итд. Ко је ближе посвећен у називе женског ручног рада имао би да оваквих имена доста наведе, било да су другојачије узета но што се говоре, било да су неспретно сковата — по оном оригиналном обичају ковања речи, који је у нас тако обичан и — несрећан. »Ја до душе нисам филолог — вели писац у предговору — те ће се можда декоме изразу и замерити шта, но ипак држим да неко започети мора, а ко уме боље широко му поле! Ја ћу се радовати ако ме ко поправи!«

По томе дакле ја опширан говор о *обиму* наставе у шесторазредној основној школи — како је то поделио писац — т. ј. шта и где да се учи која врста ручног рела; да ли се и колико се у нашим приликама може од свега постићи; где се заокруљава обим нуждан основној, а где почиње обим нужан Вишој Женској Школи — о свему томе ја, из појмљивих разлога нећу овде говорити, што по стручности припада другом референту; јер бих ја могао можда на уштрб дела дати мњење — или у његову корист — које не бих могао с успехом и бранити.

Више пажње од моје стране мора се обратити на *I-ви Оашти део* као и на део *III-ћи о гравиву за женске радове*. За оба ова дела може се само добро рећи.

У I вом делу говори се (до стр. 50) врло лепо и опширно о учитељици и чистоћи, о занпу, о цели наставе, о средствима, о почетку женског рада, о средствима за очигледну наставу, о томе како ће учитељка сву лецу једног одељења заједно поучавати итд.

У свима тим подразделима I дела говори се са пуно педагошког знања и увиђавности, да оно што се каже ту јесте општа припрема за познавање цели, средстава и начина врло корисно и неопходно, па ма после био усвојен овај или који било другим систем са мог женског рада. А зна се да, осем узгредних напомена у појединим методикама нема нигде у овој целини и опширности што писато о настави из женског рада, да би се учитељка у својој школи чему и теоритичном и педагошком могла поучити, те да се узвиси над обичном кројачком рутином, у коју оне често, можда, западају. Том накнадом ова је књига корисна. Овде би имао да напоменем још и то, да се чешће тражи од учитељке женског рада да узме креду у руке и да црта. Захтев је овај врло уместан. Учитељка има овде посла са сталним или новоизмишљеним облицима а они се могу цртањем — особито кад сви једно раде — представити. Ја сам приликом давања извештаја као некадашњи (1879/80 шк. године) заст. директора градишке гимназ. реалке говорио нарочито о *занатлиском цртању* да се оно (у место цртања носева, песница, рогова и говеђи глава!) систематички уведе и негује у прва три или бар два разреда гимназије, одакле се деца разилазе на разне занате. Све би то уродило лепим плодом корисним за све и тиме би се подмирила на тих и јевтин начин она и онако *неостварива* и скупоцена реформа увођења занатлиских ручних вежбања у гимназијама. —

У III-ћем делу говори се о *градиву (материјалу)* за *женске ручне радове* и ту се такође дају лепе поуке од куда добијамо градиво за радове (као од животиња, биљака или од ископа) и лепо се прича како се која материја (вунена, памучна, и т. д.) израђује, с описом дотичне животиње или биљке, заједно са означавањем квалитета ове или оне робе.

Из свега овога разлагања имам ово да изведем:

I. Нисам за то да се г. Деспотовићева књижица уведе да се по њој *обавезно* предаје настава у женском ручном раду; јер би тиме увели књигу, која није с практичне стране опробата и поникла је изван прилика за које би се одредила.

II. Због тога што нема књига о ручном раду; због тога што и ова садржи одиста лепе поуке у I и III делу своје; због тога што је у овој књизи прибрато и у целини казато све што се (теоретички) има да говори о женском раду; најпосле да би се дала прилика надлежној и широј публици да исту књигу по њеној практичној вредности оцени, поправи, допуни а најпосле бар да је *позна*;

Част ми је саопштити Главном Просветном Савету да би добре било да се нареди да се за сваку школску књижицу — понаособ за сваку учитељку — набави по једна ова књижица. Тамо ће се доказати права

вредност књиге и постићи њене исправке, наравно с претпоставком да учитељке предузму саме *своје дело у своје руке*, а уверен сам да ће се и њиховој критици места уступити, а и писац ће без сумње бити колико охрабрен толико и благодаран.

15. Октобра, 1881 год.

у Београду.

Живан Живановић
супленат.

Прочита се реферат госпођице Христине Брзакове, учитељке Више Женске Школе, о истој књизи.

Тај реферат гласи:

„Главном Просветном Савету

Према писму Главног Просветног Савета од 1. Октобра т. г. СБр. 98. ја сам прегледала књигу »Настава у женским ручним радовима« и слободна сам изложити моје назоре о поднесеној »Настави« у следећем:

У нас се већ одавно практикује са правим иглама, јер је то *најлакши* женски рад, а у исто доба у самом почетку деца се тим радом заинтересују за даље учење. Међу тим кад би деца почела учење са 5 игала, то би им признајем врло тешко било, али кад деца, као што се сада практикује, почињу плетење са 2 игле, онда им је свакако лакше, но да одмах почну *плетењем са кукицом*. — Што се тиче *намотавања* конаца преко прстију и полагаја руке, то је сасвим подједнако у оба рада. Само пак плетење са кукицом много је теже и несносније. То је практично доказано. Деца лакше почињу плести са плетећим него са кукластим иглама, а кад су деца невешта у држању и једних и других игала — као што је то махом случај — онда је до ста опасније за њих кад се убуду са кукластим него ли са правим плетећим иглама. Г. Деспотовић вели да дете треба у почетку заинтересовати за учење. То је доиста први и најважнији посао сваког наставника. Ако се деци још у почетку не отвори воља за учење, па ма то какав рад био, онда ће сав труд наставников бити узалудан. Као најглавнији услов, да се учење деци омили, ја бележим *разноликост* у самоме почетку предавања. Монотонија је страшно досадна. Она убија вољу у деце за учење; она ствара непажљивост и нехатност, и деца мучена том досадном једноликошћу у предавању, раде само оно што морају, управо оно на шта их наставник гони да раде а и не пада им на ум, да од своје миле воље узму рад у руке и ван школских часова, да се вежбају у раду, јер им по њиховој детињој памети врло дуго ваља радити, док виде иоле какав резултат свога рада, док бајаги нешто створе. То се очито доказује самим почетком учења са кукластим и правим плетећим иглама. Свако дете пре

свати и са већом вољом ради, кад зна да учи и у исто доба нешто ствара, кад у почетку *подвезу* са двома иглама ради, па кад на подвезама научи игле да држи и петље да прави, онда једва чека да почне на пет игала чарапу. Ја из искуства знам, како се деца светли лице од радости и поноса кад почне чарапу да плете, а оне промене и разноликости на једној чарапи, као што су: шара, вођица, сметање, пета, стопала и свршетак тако заинтересује децу, да са највећом вољом и брижљивошћу приону на рад и чисто гутају сваку реч наставничину, не би ли само што пре чарапу довршила, да се њиховим сретним матерама похвале својим радом. Док међутим код плетења са кукицом деца вољу губе, почетак им је врло несносан, у почетку ништа не стварају но само оно досадно *промаљање иетаља*, или кад најпростију шару почињу, морају непрестано петљу по петљу да броје и у »предлед« да гледе.

Дакле то једнолико прегледање и бројање доиста је несносније и теже од плетења са правим иглама, гди толико разноликости има и гди деца нису обвезана да све у рад гледе. То је што се самога почетка рад тиче а сада идем даље.

У нас има прилично и доста добрих српских назива за плетиво којима се ми одавно служимо. Ови називи, на које су се већ сва деца навикла, много су лакши и бољи од изложених у поднетој »Настави.« Још су наши стари имали називе *петља* место *машлије*, шта ће нам сада нешто ново: *промољка*. Шару на чарапи (ранџту) сваки ће боље разумети — а деца особито — но *окрајница*. Ми кад деца показујемо шаре на чарапама, које се зову *глат* и *феркерг* кажемо им: *право* и *наопако*, а г. Деспотовић крстио је то са *глатком* и *обрнутом промољком*. Ми смо посрбили *авнен* и *умишлаг* са: *сметање*, *разметање* и *наметање*, а г. Деспотовић вели: *узимање*, *шуља* *промољка* и *опетовање*. Исто тако тешко је разумети нпр. овако предавање по команди: *Узорци* (у нас се зове прегледи) *са подигнутим у вис плетеним промољкама, шуљим промољкама* итд. У нас су и то почетно показивање ученицама и сами српски називи много лакши и одређенији. Према томе, мишљења сам, да би било излишно усвајати нов начин наставе, који је међутим много тежи и лошији но стари опробани начин.

Одељења у којима се говори: О »учитељици«, О »запту«, О »цели ове наставе« и о »средствима« врло су добро и брижљиво израђена. Настава која је у тим одељцима тачно обележена и изложена, врло је корисна за сваку учитељицу женског ручног рада. Тај се систем у нас већ упражњавао и оказао се као врло добар. Један цео разред у једно исто време почиње и свршује задато парче. Учитељица показује свакој ученици на по се. И тако колико год има деце у једном

разреду, толико пута учитељица понови показивање на једном парчету и толико пута ученица чује дотично показивање, те тако и она, која најтеже сваћа, мора сватити и када сврши уме казати којим је редом радила. Али плетиво и плетење са кукицом није могуће по овој књизи »командовати« и цртати на табли. Прво с тога, што је врло тешко петље и остале шаре са кредом на табли нацртати; а друго што би нама, учитељицама, требало врло много времена, док оно што треба да нацртамо и погодимо да деца разуму и по цртежу раде.

Ни са ових дрворезних слика које су у овој књизи, које нису довољно тачне са најтањим линицама израђене, не би се могло прегледати, а камо ли са слика дебелом кредом на табли нацртаних.

Цртање је доиста врло нужно за женску децу, особито за старије девојчице, али то тек онда, кад почну учење »белога шва«; плетење, плетење са кукицом и мрежање апсолутно је немогуће објашњавати деци цртањем на табли. Међутим у старијим разредима када ученице почињу учити шав и кројење белога рубља и хаљина, поред тога што морају знати каквим се швом шије које парче, поред свега тога велим, врло је нужно цртање на табли. Свако се парче у природној величини нацрта. Тиме се навикава око ученица и оне посматрају дотично парче нацртано на табли докле год га у рукама имају на изради. И ако ми имамо при руци за оваке послове одређене лењире, и остале справе, које нам помажу и олакшавају да деци лакше и појмљивије покажемо, како ће моћи доцније, кад руку навикну и ослободе, без по муке сваки крој извадити и нацртати, опет овакав начин наставе није на одмет. Од учитељице наравно, највише зависи. Она треба својим ученицама да представи женски ручни рад, као једну врло лепу и корисну вештину; она треба да пробуди у својим ученицама вољу за рад; она ваља да им поброји хасне, које оне у свима приликама имају од свога рада; она је дужна да их спреми тако, како ће свака ученица бити у стању, да каже шта је и како уредила, јер није доста радити и урадити но ваља тако научити да се и другоме покаже.

Што се тиче »Наставнога плана« и »распореда за женски рад«, то није ни мало удешено за наше прилике и потребе, а »Градиво« за женски ручни рад врло је добро и нужно за ученице, јер свака ученица ваља да зна гди се и од чега се све то израђује, како се платно, конац и остала роба, гради и од куд се доноси.

У овој се књизи говори и о »луксузним« радовима, које не би требало у школи радити. Ја не знам који би се рад могао као »луксузни« из школе избацити, јер чим се може каквим год радом штогод зарадити, тај рад — по моме мишљењу — није »луксу-

зан.» Сваки је рад за себе врло нужан, а онај је и од користи са којим се когод најлакше служити може. О везу у опште није г. Деспотовић ништа говорио, јер је он и овај рад квалификовао као »луксузан«, а ја налазим да је нарочито шарени вез преко потребан у мањим разредима, јер се тим радом много добија, а на првом месту долази укусу, који је врло потребан за сваки женски ручни рад, што и сам г. Деспотовић признаје. Дакле кад деца почну шарено вести — наравно што за употребу — кад стану сама слагати боје за лишће, цвеће и остале шаре, онда се тим радом најбоље отвара воља за рад, а у исто време и укусу им се развија.

Г. Деспотовић узео је женски ручни рад као и друге предмете, па вели, да се свима ученицама у један мах једно исто »по команди« диктира, на табли нацрта, од једног истог парчета почиње и т. д. Ово је врло непрактично. Сва деца не могу ни подједнако брзо ни подједнако лепо да раде. Некој се ученици једаред покаже па одмах свати и ради, а другој се то исто по неколико пута покаже, па опет не може да свати. Учитељица рада треба на то да пази, па која теже свађа да се око ње више труди, да јој вољу отвара, да јој буди понос, како није лепо да иза својих другарица заостаје итд., а ако учитељица код табле стоји, црта, диктира и »командује«, ја сам потпуно уверена да је ни половина неће разумети и по »команди« изградити. Непрестано говорити, често ученице обилазити, свакој на по се објаснити рад, то је пробитачније за децу, а сигурније за учитељицу.

Што г. Деспотовић препоручује, да се на материјал, на ред и чистоту пази, за то смо му све захвалне, и то много ценимо.

Благодарећи Главном Просветном Савету на поверењу, којим ме је одликовало давши ми књигу »О настави у женским ручним радовима« на преглед, ја сам слободна да му изјавим моје скромно мишљење: да поменута књига, овака каква је, не би могла према нашим приликама и потребама да послужи као упутство при предавању женског ручног рада у нашим основним и вишој женској школи.

16. Октобра 1881 год.

у Београду.

Са особитим поштовањем

Христина Брзакова,
учитељка рада.

На основу ових реферата Савет одлучује: да се »Настава у женским ручним радовима« од П. Деспотовића не уводи у наше основне и више женске школе.

За реферате да се изда сваком референту по 30 динара.

XI

Ст. Марковић реферује, у име дисциплинског одбора, о кривици г. Николе Миленковића, учитеља расничког.

Савет је саслушао, у чему је ствар, и пошто је нашао да кривица није доказана, а да је на учитеља пала сумња због онога за шта се оптужује, то је одлучио, да се предложи г. министру, да г. Николу Миленковића, који и онако одавна служи пензиониче.

XII

М. Миловук реферује, шта је нашао у прегледаним документима г. Љубомира Илића, учитеља гимнастике.

Савет, пошто је саслушао тај усмени реферат, одлучује, да г. Љ. Илић има положити испит из геометријског цртања пред г. г. Д. Плајелом и М. Валтровићем.

XIII

М. Миловук реферује шта је нашао у документима г. Ђуре Бранковића.

Савет пошто је саслушао тај реферат, одлучио је, да г. Ђ. Бранковић има положити испит из цртања и краснописа пред г. г. М. Валтровићем и Д. Плајелом.

XIV

Арх. Дучић реферује, у име одређеног одбора, да је одбор проучио »Наставни план за Богословију«, и да је нашао, да поднесени план није сталан, него је удешен за ову 1881—2 школску годину а према персоналу који сада ради у Богословији.

Према томе одбор је мњења да овај наставни план који је предложен и по коме се већ ради у Богословији има два месеца, не долази у круг рада Главног Просветног Савета.

На основу овога Савет одлучује, да не улази у претрес поднесеног »Наставног плана за Богословију«.

САСТАНАК LXXV

4. Новембра 1881. год. у Београду

Били су: председник др. Ј. Панчић. Редовни чланови: П. Срећковић, арх. Дучић; Др. Л. Докић; Др. Ј. Валента; М. Миловук и Др. В. Бакић. Ванредни чланови: Ј. Туромац; Св. Николајевић, Бор. Тодоровић, Влад. Карић и др. Л. Лазаревић.

Привремени деловођа Стеван Д. Поповић.

I

Прочита се протокол 74. састанка.

Савет усваја

II

Министар просвете и црквених послова, писмом својим од 2. Новембра о. г. ПБр. 7934., спроводи Са-

вету молбеницу и документа г. Јосифа Маринковића на оцену: има ли молилац спреме за учитеља музике и нотног певања, или: да ли би му се дозволити могло, да пред стручном комисијом полаже испит из поменуте две вештине

Савет, пошто је размотрио приложена документа, нашао је, да г. Јос. Маринковић има добру спрему за учитеља певања у којој средњој школи.

III

Министар просвете и црквених послова, писмом својим од 3. Новембра ов. г. ПБр. 7941. позива Савет да му да своје мњење: има ли г. Фридрих Брунети потребне спреме за учитеља музике у којој средњој школи.

Савет, пошто је размотрио послата документа, нашао је, да г. Фридрих Брунети има врло добру спрему за учитеља музике.

IV

М. Миловук изјављује, да је од чланова одбора који је Савет одредио за израду програма за Реалку један узео к себи све што се односи на језике (српски, немачки и француски) и историју, други је прегледао само механику, а за остале гране природних наука изјавио је, да није надлежан, а остала два члана професори су Реалке који би могли радити, кад би било још кога који ће прегледати програме природних наука. С тога тражи да се од стране Савета овде како помогне, било да се умоли технички факултет Велике Школе да прегледа програме из осталих грана природних наука, било другим којим начином.

После кратког претреса Савет, с обзиром на то, да су реалке паралелни заводи с гимназијама, одлучи да се умоли министар просвете и црквених послова да изволи упутити програме из наставних предмета за реалке оним истим комисијама које су одређене за гимназије.

ГОДИШЊИ ИЗВЕШТАЈИ ДИРЕКТОРА

О СТАЊУ СРЕДЊИХ ШКОЛА У 1880—81. ШКОЛСКОЈ ГОДИНИ

III

ИЗВЕШТАЈ

О СТАЊУ ПАРАЋИНСКЕ ГИМНАЗИЈСКЕ РЕАЛКЕ

Господину министру просвете и црквених послова

На основу расписа господина министра од 17 Маја пр. год. ПБр. 2273, част ми је поднети г. министру извештај о целокупном стању параћинске гимназијске реалке. У намери, да на сва питања, која је поменути распис обухватио, што потпуније одговорим, држаћу се у овоме извештају онога реда, којим и питања у реченом распису:

1. Сви су предмети предавани у границама наставнога плана а по програмима, које је прегледао наставнички савет у почетку школске године.

2. Немачки језик свршен је у I разреду у Фебруару, а остали предмети свршени су у месецу Априлу. После тога, наставници су понављали своје предмете, попуњујући празнине, које су дотле приметили, а по потреби и времену и ширили круг у појединим деловима ранијег предавања.

3. Наставнички савет није се бавио ни једним општим или специјалним питањем о настави, па да је о њему донео како решење; али је у наставничком друштву било говора о разним наставним и васпитним питањима.

4. Баца се нису жалили на тешкоће предмета, али се је могло опазити да им је Земљопис најтежи,

а Црквена Историја најлакши предмет. Земљопис им је, по свој прилици, тежак са разних имена места, река, језера — имена, која су њиховом уху са свим страна. Сама природа предмета, својим механичким притиском на дечије памћење, чини врло велику тешкоћу. Да би им се колико толико помогло, ваљало би садању ручну књигу „Драгашевића“ заменити којом бољом. Црквена Историја најлакша је деца с тога, што је непреплетена самим причама, а причу деца најрадије слушају.

5. Сви су предмети предавани по ручним школским књигама. Српски језик предаван је по „граматици“ Ст. Новаковића. Немачки по „Трауту.“ Наука хришћанска по прописаној црквеној историји у I разреду; а у II Катихизис по ст. издању. Рачуница по „Мочнику“; Јестаственица по „Покорном.“ од Ј. Пецића, а Земљопис по „Драгашевићу.“ Земљопис је у I разреду диктиран у 12 табака, по „М. Зечевићу.“

6. Из српског и немачког језика и рачува било је по 2 задатка недељно. Наставници су те задатке код својих кућа исправљали, обично црвеним мастилом, па их тако поправљене враћали ученицима. Ако ли је већина врло много погрешака учинила, онда су наставници, поред поправљених задатака, изводили понајслабијег, те с њим у школи решавали исти задатак. Сем тога начина исправљања, наставници су давали ученицима задатке да један другоме на часу поправи а наставници су тај њихов рад надгледали.

7. Не може се спорити повољан утицај Христове науке на морал ученика; али се не може ни тврдити, да резултати тога утицаја одговарају оном очекивању, коме је предавање те науке намењено. Велики је узрок у спољним приликама, које тако рђи очигледном наставом утичу на ученике и тиме парализују школску моралну наставу. Врло велики је узрок и у самим наставним предметима. Они овакви какви су, никада не могу да извојују себи победу над спољним приликама, које тако јако утичу на децу. Докле Катихизис на овакав начин буде излагао истине Христове науке, дотле ће нам веома слабе користи доносити, јер ће бити неразумљив деци. Катихизис је пун таквих одредаба, које, сем тога, што су издишне својом садржином (бар за средње заводе), писане су таким језиком и слогом, да их ни одраслији не би разумели, а то ли деца од 12 година. Место свију тих одредаба, у које је уоквирена Христова наука и које тако убитачно притискују моћ размишљања дечијег, ваљало би увести приче и то из живота, па њима оденути морал хришћански. Такав морал, који би у свима причама излазио као победилац, морал, који би деца разумела, такав би морал деца и усвојила. Место апстрактних појмова и мрачних дефиниција, ваља се и овде послужити путем убеђивања.

8. Највећа је тегоба српском језику сама околина. Популација ове околине састављена је из разних елемената, који су рђаво утицали на наш језик. Код нас су многи облици српског језика нестали. Шестог падежа готово већ и нема; њега је заменио четврти; а значење предлога такође је поремећено, тако ће предлози *у*, *на*, вечито управљати четвртим, предлог *с* такође четвртим и скоро ни једног нема који би имао своје право значење. Акцентуација је до зла Бога рђава. Година би дана ваљда мало било само да се та страна језика разуме.

Помогло би се много, кад би се у основној школи обратила што већа пажња читању. Ту би врло zgodно дошло декламовање. Место готових облика што их деца онако тешко уче, много би боље било увести неколико часова декламовања, на којима би учитељ навикавао децу што правилнијем изговарању речи. За ту жељ не би било згорег штампати у декламатору неколико песама са пригласицама, јер има учитеља, којима је акцентирање речи такође тешка ствар. Такав би декламатор ваљао само учитељу и он би по њему исправљао дечије погрешке. За ове крајеве ваљало би и у средњим заводима повећати број часова, тако, како би наставник имао више времена за практичну страну језика, јер је утицај околине тако силан, да и најбољи ђак, коме су правила језика позната, чини у говору врло круне погрешке.

9. Успех је из Рачунице разноврстан, а томе је узрок шаренило спреме, са којом су деца ушла у завод. Деца, која су још у основној школи упућивана на усмено рачунање, много лакше врше разне рачунске комбинације и на табли; она пак, која су тај посао механичким путем радила, веома су назадна. Деца су у овој години много издангубила због болести наставника, а садањи наставник није од скоро, те не може најподробнији извештај поднети. Све што би се по његовом мишљењу ваљало да уради у прилог бољег успеха, то је: да се у основној школи што већа пажња поклони усменом рачунању. У средњем заводу ваљало би деци избити књигу из руку, већ с њима решавати усмене задатке па их после бележити у књижницу, заједно са путевима, којима се дошло до траженог резултата. Моћ мишљења на тај начин радила би више а тако опет добивено знање било би чвршће.

10. При предавању Земљописа, наставник се служио „мапама Сидовим.“ Ради бољег знања и дужег памћења онога, што су деца учили, наставник их је упућивао цртању карата појединих земаља; а ради бољег објашњења онога, што се у школи не види, наставник их је једанпут извео под ведро небо.

У овоме заводу није било учитеља за краснорис и цртање; али се из задатака видело, да ученици имају воље за те вештине.

Наставнички савет мисли, да је број часова у оба разреда умерен и да не превазилази дечију снагу.

За предмете озбиљније и теже, наставнички савет обично бира доба дана, када су деца најведрија, а то су први часова јутра.

11. Један је наставник осуствовао месец дана због болести. Његове часове нико није заступао, јер не беше више од једнога предавача.

12. Ученици се не испитују свакога часа већ кад се какав одељак предмета сврши; а сваки ученик добија у два месеца оцену.

13. Према броју ученика и испит траје увек толико, колико је потребно, да се право знање ђака оцени; нико мање није говорио од 10 минута.

14. Било је изостанака од школе и цркве; а задоцњења врло мало. Изостанци од школе чињени су највише због болести или сиротиње.

15. Колико је свега ученика кажњено одлуком наставничког савета, то не знам, јер мој претходник није водио казнену књигу; за време моје кажњен је само један, што се је тукао и свађао с једним другом својим. Најчешће су наставници казнили своје ученике опоменом, стајањем и клечањем.

16. Озбиљнијих случајева непослушности код ђака није било.

Стање је кабинета веома скромно и све што се има добивено је из министарства просвете. Књижница је према другим гимназијским реалкама доста добра; она броји на 157 дела, и заступљена је приличним бројем признатих аутора сувремене филолошке и природне науке. За ово своје стање има благодарили министарству просвете и општини параћинској, која је сва дела пок. Т. Јовановића купила. Школска

је зграда за два разреда добра и намирује прописне захтеве.

Бр. 144.

14. Августа 1881
у Параћину.

Заступник директора
предавач,

Михаило А. Поповић.

УЗРОЦИ КЛИМЕ

Климатске околности владају биљним и животињским светом. Средња температура, подела топлоте, број кишних и снежних дана, количина влаге и кишног талога и т. д. — јесу најважнији чиниоци, који проузрокују разноликост органских облика и владају њиховом географском поделом. Тропска Америка има кише у изобиљу, отуд њојзи бујна вегетација и оне непроходне шуме, каквих у Европи нема; у Аустралији и пространим пустињама Азије и Африке удружиле су се противности у загревању земљишта са необично сувом атмосфером, и с тога ту видимо у место зелених шума наших неко дрвенасто биље са сувим и бледим лишћем:

Човек је још на најнижем ступњу образовања свог приметно велики уплив сунчане светлости и топлоте на све што живи; с тога је сунце и било увек предмет обожавања. И заиста су досадашња научна испитивања показала, да је сунце најобилнији извор не само светлости и топлоте, него и сваког механичног покрета на земљи. Топлота што покреће локомотиву, топлиота која се производи контракцијом мишића, топлиота која нас греје на огњишту или нас мори у грозници, светлост која нам светли у свећи, снага што покреће воденицу — све су то делови топлотног кретања, које се некад преотело сунцу; на свакој тачци, где се смањава или престаје механичко кретање, производи се сунчана топлиота.

Да видимо, како сунце греје нашу земљу; какву улогу игра при том ваздух, и како се подела топлоте мења разним узроцима као: географском ширином, узвишењем над огледалом морским, поде-

лом воде и копна, атмосферским и океанским струјама и т. д. Сунце нам шаље разне зраке, који се разликују бројем трептања као нижи и виши гласови. Као што уво може да чује ограничен ред звукова, тако исто и око може да спази таласе одређене дужине. Само неку врсту виших топлотних гласова, — ако смемо тако рећи — осећамо не само као топлоту, него их видимо као светлост; најнижи нису видљиви, али се могу осетити као топлиота. Ове можемо назвати мрачним, а оне светлим топлотним зрацима. Тела, која су прозрачна за једну врсту ових зракова, не морају пропуштати и друге. Тако на пр. стакло прозрачно је за светле, али не пропушта мрачне зраке, него их упија и тиме се загрева. Чист и сув ваздух пропушта и једне и друге зраке, и зато ће сунчана топлиота лако проћи кроз горње слојеве атмосферске, где је ваздух чист и сув. Али у нижим слојевима, у којима увек има — мање или више — водене паре, није атмосфера такве прозрачна за топле зраке. Ови ће слојеви упити неки мали део сунчане топлоте, а остали пропустиће је да падне на земљу. Кад помислимо, да ће се тај мали део сунчане топлоте, што је заостао у ваздуху, разредити у ваздушном стубу, којег је висина од прилике 10 геогр. миља, онда ће нам бити јасно, зашто се температура ваздуха услед непосредне сунчане топлоте неприметно повисује. Кад се земља загреје, онда издаје своју топлиоту околини; али пошто сад топлиота долази са извора ниске температуре, а међу тим се прикупило више водене паре у атмосфери, она неће моћи продрићти кроз ваздух, него ће се задржати у њему. Из

овог видимо да онај слој ваздуха, у ком живи органски свет, не загрева сунце непосредно, већ посредно земља која предаје ваздуху топлоту добијену од сунца.

Сличан пример видимо у стакленим бантама. Сунчани светли зраци лако прођу кроз прозоре, али претворив се у мрачну топлоту не могу да изађу и повисују тако температуру својим нагомилавањем. Атмосфера нам чини исту услугу као неки стаклен кров, разапет око целе земље; она повисује просечну температуру — сметајући наглом охлађивању. У непрекидној размени топлоте између земље и васионе посредује атмосфера у земљину корист.

Видели смо да се само нижи слојеви атмосфере загревају; али услед тога се растегну, нихова се специфична тежина смањи и зато се морају пењати у вис, носећи собом топлоту, коју су примили од земље. Тиме долазе под мањи притисак, и зато се још више растежу; а ово ширење повлачи за собом хладњивање, као што би обратном компресовање произвело топлоту. Из свега досад реченог сљедује, да је температура атмосфере тим нижа, што се више удаљавамо од земље. Ово се показало и при пловидбама по ваздуху. Тако је Ге Лисак год. 1804 у висини од 21000, приметио температуру — $7,6^{\circ}\text{R}$, док је на земљи термометар показивао $+ 24,8^{\circ}\text{R}$, дакле разлику од 33 степена. На високим брдима показује промена вегетације промену температуре; на ривним местима појављује се на вегетацији карактер хладнијих предела. Особито је велика ова промена на планинама јужне Америке; на врховима вечити снег, а ва подножју палме и банане. Мењање температуре са висином можемо најбоље представити ако температуру у разним висинама упоредимо са средњом месечном температуром оних места, која леже у разним географским ширинама. Тако налазимо у равницама реке Ориноко дневну температуру, која је за 4°R виша од средње температуре месеца Августа у Палерму; Понајен (5400' над морем) има температуру као Марсељ у сред лета; Квито као Париз месеца Маја; а Паромос (11.000') као Париз у почетку Априла.

Опадање температуре у вишим слојевима ат-

мосфере мења се са годишњим временима. У Алпима опада температура за 1°C . лети на сваки 137 m , зими на 225 m , с пролећа на 148 m , а у јесен на сваки 193 m . Шта је узрок овој појави? У ваздуху увек има водене паре, лети више но зими. Ваздух упија водену пару тим више, што је топлији, на пр. при 0°C . само 4,8 грама, а код 20°C . 17 грама по кубном метру. Обично ваздух не садржи толико паре, колико би могао упити; али ако је то случај, онда се каже да је ваздух zasiћен воденом паром; ако није zasiћен, онда се то може постићи охлађивањем. Пошто ваздух на некој извесној температури само неку извесну количину воде може садржати у гасовитом стању, то ће се — чим се ова граница пређе — један део водене паре одвојити као магла или течна вода. Са овим је скопчана једна важна појава. Да се температура једног килограма воде повиси од 0° до 100° , потребна је нека извесна количина топлоте. На 100° прелази вода у гасовито стање. Да би тај килограм воде сасвим претворили у пару, потребна је топлота, која је од прилике $5\frac{1}{2}$ пута већа од оне, која је повисила температуру од 0° до 100° . И сва та топлота не повисује температуру воде ни мало, него се троши на савлађивање молекуларног привлачења. Обратно, кад вода пређе из гасовитог стања у течно, ова ће се топлота ослободити.

Зими, кад ваздух због ниске температуре мање водене паре упија но лети, засити се брже, с тога се зими више образује магле и облака. А са овим често понављајућим се процесом згушњавања развија се — по пређашњем — топлота, која успорава опадање температуре. У пролеће је ваздух обично сувљи но у јесен, и зато опада температура атмосфере брже у пролеће но с јесени.

Познато је, а и јасно је, да неко место тим вишу температуру има, што је ближе екватору. Што се више удаљавамо од екватора према северном или јужном полу, тим је мањи угао под којим падају сунчани зраци на земљу; а тим мање топлоте падне на земљу. Али, кад нека површина на екватору више топлоте добије, но така исто велика површина која је ближа половима, онда је на екватору и зрачење веће; отуд долази да је

разлика између дневне и ноћне температуре већа на екватору него на другим местима. Кретању дневне температуре на екватору подобно је мењање температуре са годишњим временима у нашој географ. ширини. Лети су више обасјани северни предели но екваторијални. Док екватор сваки дан скоро једну и исту количину топлоте добија, постаје разлика између летњих и зимњих дана тим већа, што се више приближавамо половима. На екватору је дакле промена температуре са годишњим временима скоро неприметна, а бива све већа идући ка половима; дневна мена температуре највећа је на екватору. Из истог је узрока дневна мена температуре на једном и истом месту већа лети но зими. Тако је на пр. у Женеви разлика између највише и најниже температуре једног дана у Јануару 3,5 степена, а у Јулу 9 степ.; у Петограду је ова разлика у Јануару 1°, а у Јулу 7 степ.

Као пример годишњег кретања температуре у разним географским ширинама, упоредићемо ова места: Пара у Бразилији, Кука у средњој Африци, Рим, Берлин и Ботија Феликс у арктичкој северној Америци. У првом је месту, које лежи близу екватора, средња годишња температура 27°C, а преко целе године не одступа температура од овог броја више од 1,5°. Годишњих времена, као код нас, нема на екватору; она се разликују више бројем кишних дана, него топлотом ваздуха. У вишим географским ширинама, где се дужина дана јако мења са годишњим временима, већа је разлика између најтоплијег и најхладнијег месеца. Тако је у Куки (северна ширина 13°10', средња годишња температура 28,6°) разлика између најтоплијег и најхладнијег месеца већ 9,3°. У Риму је (41°54' северна ширина, 15,9° средња годишња температура) ова разлика 17,1°; а у Берлину (52° 30' сев. ширина, 7,2° средња годишња температура) 21,2°. У Ботији Феликсу (северна ширина 69°59'), где дани и ноћи трају по неколико месеци, средња је годишња температура — 15,8°, а преко године се мења температура за 40°.

Из ових се примера види, да је годишња мена температуре тим већа, а дневна мена темпера-

туре тим мања што се више удаљавамо од екватора.

По другим крајевима климат се не влада по степену ширине него се ремети разним узроцима. Кад би земља била једнообразна лопта, онда би на местима једне географске ширине и узвишења над морем свуд око земље један исти климат владао. Али конфигурација земљишта проузрокује непосредно неједнаку поделу топлоте. Услед неправилне поделе воде и коина, и њиховог неједнаког загревања, постају најразноврсније океанске и атмосферске струје, које мешају екваторијалну топлоту са поларном зимом. Под уцливом једне исте топлоте загреје се копно много брже и јаке по море; али зато се оно и пре охлади но вода. Температура мора не мења се јако; како дневна тако и годишња мена температуре мања је на мору но у средини континента под истим степеном ширине. На континенту су лета топлија, а зими хладније него на отвореном океану или на остро-вима. Тако је на пр. у Дублину на ирекој обали температура најхладнијег месеца само за 12·4° нижа од температуре најтоплијег, а у Астрахану је ова разлика 32,6°. Због ових истих узрока у пределима око Рајне роди врло добро вино, а јужно биље може само великом негом да се очува: у Енглеској пак не може да сазре грождје због недовољне топлоте а у Корнвелу лавор и камелија не боји се зиме.

Разлика између летње и зимње температуре све је већа што више залазимо у унутрашност континента. Рајкјавик на Исланду има у Јануару средњу температуру — 1,5°, а у Јулу 13°; температура се дакле мења за 14°—15°. Јакуцк, у Сибиру, лежи скоро под истим степеном ширине а има у Јануару средњу температуру — 42°, а у Јулу 17°; температура се мења за 60°. У Јакуцку видимо заиста ужасан пример континенталне климе. Зима је тако јака, да се тице смрзавају у ваздуху. Па ипак броји Јакуцк 3000 становника, и има лети разноврсну вегетацију; у том пределу источног Сибира жање се шеница и раж на земљишту, које је у дубини једног метра вечито смрзнуто; а на Исланду — и ако је годишња температура већа — земљорадња је немогућа с тога, што лето не даје топлоту потребну за сазревање.

У Батавији (само 6° јужно од екватора) мења се дневна температура за 5—7 степ.; а у једнообразним пустињама африканским врућина је несносна, док ноћу вода често мрзне.

Пријатнијим летом и благом зимом одликује се океанска клима, тако да разлика између најтоплијег и најхладнијег месеца није велика.

Између свију земаља једне и исте геогр. ширине Европа има најзгоднију температуру. Њена је морска линија јако испрекидана и приморје сразмерно веће но и у којег другог континента. Овај велики додир са морем чини те су лета у опште топла, а зиме благе.

Споменуо сам, да ваздушне и океанске струје јако утичу на климат. У северном умереном појасу дува југозападни и североисточни ветар. Први долази са екватора и даје југу европском велику врућину. Непосредном упливу југозападног ветра изложене су западне обале, и отуд долази да су оне топлије но источне. Сем тога ублажава европску климу атлантски ток — Голф Стрем — који постаје у мексиканском заливу. Топлота сунчаних зрака производи струје ширењем воде, којој се топли делови дижу на површину, а хладни спуштају доле на њихово место. На ове струје упливише дневно обртање земље као и на атмосферске струје, и даје им југоисточан правац. И тако Голф Стрем, чим се простре по површини атлантског океана у вишим ширинама, предаје ваздуху топлоту, коју је донео из жарког појаса; а ова топлота, ношена југозападним ветром у западни део европског континента, диже средњу годишњу температуру за неколико степена. Голф Стрем потискује границу поларног леда далеко изнад северне Европе. Sabine је између 65 и 70 степена нашао средњу температуру атлантика 4,5°, док је на европском континенту средња температура у истој ширини пала већ испод тачке мрзњења.

У југу азијском нема тако великих пустиња, као што је Захара, а море се не загрева тако јако као земља; сем тога сузбијају високе планине оне атмосферске струје, које би тропску топлоту могле унети у средњу и северну Азију; тако је ова изложена само хладном североисточном ветру.

Овде ваља споменути чудну појаву, да су —

особито зими — западне обале континента топлије но источне. Тако показује западна Европа вишу температуру но источна обала северне Америке; западна обала Америке вишу температуру но источна. Ова је разлика тим мања, што идемо ближе екватору. Под 60° северне ширине налазимо ове температуре: западна Европа 0°, источна Азија —20°, западна Америка —10°, источна Америка —20°. Чина има у истој ширини као Напуљ температуру Шпицбергена (северна ширина 77°) и као западна обала Америке под 60. степеном, а то је — 10°. На источној обали северне Америке налази се ова температура већ под 42. степеном. У Напуљу је летња температура 24°, а зимња 10°; Нови Јорк, под истим степеном, има лети 21,5°, а зими —1°. Ова се разлика често приписује Голф Стрему; но и ако је ван сваког сумње, да Голф Стрем повисује температуру Исланда и Норвешке, ипак је чудновато да он у истој географској ширини диже температуру средње Европе више но температуру Америке, кад му је на пр. Нови Јорк ближе него Напуљ. Главни узрок овој појави лежи у атмосферским струјама. Посматрања за потоњих двадесет година показала су, да су сви јачи ветрови торнадоси (вијори), који се крећу око несталне осовине с пречником од сто до сто педесет миља; осовина се креће кривом стазом с поступном брзином од двадесет до двадесет и пет миља у сату, и покрети бивају у противним правцима на противним хемисферама. Њихов је правац на северној хемисфери Југ-Исток-Север-Запад-Југ, а на јужној обратно. Ови се ваздушни колути крећу зими поглавито на мору. Због дневног обртања земље крће се осовина над 30-им степеном у североисточном правцу. Ако је оса колута у атлантику, онда ће у источној Америци дувати северни, а у западној Европи јужни ветар; први је хладан, а други доноси загрејан ваздух. По Хановом посматрању долази на западну Европу 50 процена јужног а 23% северног ветра; на источну Америку 50% севера и 24% југа. Западна Америка добија 43% југа и 26% севера; источна Азија 53% севера и 17 југа. Лети се сузбија север са источне обале, јер се копно јако загреје и ваздух се над њим пење у вис, тако да се осо-

вина вијора премести на копно. — Како високе планине упливишу на атмосферске струје, видимо на швајцарском фену; то је жесток јужни ветар, који се обично појављује у хладнијим годишњим временима, у јесен, зими и с пролећа. Брзо опадање барометра и необично висока температура наговешћују, да је фен близу. Дневно кретање температуре поремети се са свим; ако се фен појави после подне, онда се дешава, да термометар у 9 сати у вече показује температуру, која је за 10° виша но у 1 сахат по подне. Карактеристично је, да се фен одликује сувотом. Он је огранак обичног екваторијалног ветра, који долази са југозапада. Алпи га приморавају да се пење у вис; тиме се охлади једно с тога што долази у додир са хладним планинским ваздухом, а друго што је у вишим областима притисак атмосферски мањи и ваздух се разређи. Но овај губитак топлоте накнађује се тиме што се водена пара при тој ниској температури згусне и одвоји као киша и снег, а тиме се ослобађа топлота, која је утрошена при образовању водене паре, и коју је ветар као везану топлоту носио собом. На северној страни појављује се струја као сув ветар. Ако је на северној страни ваздушни притисак мањи него на јужној, ветар ће савити у долину, тако долази под већи притисак, збије се и тиме добија већи део оне топлоте, коју је у висини изгубио. Ова топлота и она, коју је ваздух добио при одвајању водене паре, довољна је, да разјасни високу температуру екваторијалног ветра на северној страни Алпа. — У долинама Рајне и Рајса владају две струје, које стоје у свези са фенем, и с тога су топле. Пределу на јужном обронку Алпа топли су зато, што су закљочени од хладног северног ветра; зато долази бернски и женевски кантон у топлу област, а кантони од Женеве до Рајне хладни су с тога што су изложени северном ветру.

Сем температуре утиче на климат број кишних дана и количина кишног талога, а све ово зависи од географског и топографског положаја. Количина кише све је мања, пошав од екватора ка половима. Нигде нема такве правилности у метеоролошким појавама, и тако бујних киша, као у тропским

пределима. Близу екватора повлачи се на северној половини земље једна област највише температуре, која је од прилике 30° . Ова се област зове екваторска тишина, и ако овде има најжешћих бура. У овом се пределу загреје заздух најбрже; топли делови дижу се у вис, а хладни долазе на њихово место с југа и севера. Тако постају северни и јужни пасати, који се због обртања земље између у североисточни и југоисточни пасат. Кад се ова два пасата сударе, онда дижу у вис влажан ваздух над морем; овај се охлади и тако постају бујне тропске кише. У екваторским тишинама пада киша просечно 9 сахата дневно. Ова се екваторска тишина креће према сунцу, и налази се у Августу под десетим степеном северне ширине, а од њеног положаја зависи количина кише у другим пределима. Тако је на пр. у Сјера Леони кишни талог месеца Августа, Јула и Септембра 2000^{mm} , дакле $600-700^{\text{mm}}$ месечно; а у Јануару, Фебруару и Марту, кад је екваторска тишина јужније, само 40^{mm} , а то је $10-15^{\text{mm}}$ месечно. Да би показао, од каквог је уплива правац планинских ланаца на количину кишног талога, упореди ћемо острва Асцензион и Цанцибар. Прво острво лежи под осмим степеном јужно, а западно од Гвинеје, у пасатској области, али изван екваторске тишине. На њему нема високих планина, које би могле нагонити ваздушне струје, да сталожу водену пару, коју су донеле са океана, и тако је овде годишњи талог кише само 225^{mm} , а највише долази на Април (44^{mm}). Цанцибар лежи тако исто изван екваторске тишине, у хоризонталном пасату, под шестим степеном јужне ширине. Према томе требало би и овде да је количина кишног талога као на острву Асцензион. Али на западној страни споменутог острва пружа се планина, која принуђава хоризонталан пасат, да се погне у вис и тамо сталожу водену пару коју је донео са мора. Овде је годишњи талог кише 3000^{mm} , а највише даје Мај (618^{mm}). најмање Јуни (23^{mm}). На острву Маурицију види се јасно, како количина кише бива све већа, пошав с приморја у унутрашњост. На приморју видимо годишње 800^{mm} , а у унутрашњости 3600^{mm} , на висини од 320^{m} . Извори Нила налазе се у близини летње екваторске тишине, на

планини која поступно опада према мору. Зато овде падају тако бујне кише од Јуна до Септембра, да Нил у северном Мисиру све поплави, и тако извршује дренаж једног предела у ком не би могао успевати никакви усеви, јер је годишњи талог кише само 30^{mm}. Тако исто уливишу Кордиљери у јужној Америци, јер нагоне југоисточни часат, да скоро сву своју водену пару сталожу; с тога видимо, да у овим пределима под екватором непрестано падају бујне кише, које су услов вегетације.

Чудновате су климатске околности у источној Индији. Тамо се екваторске тишине усљед јаче температурне промене крећу између 30-тог степена северно и 10-ог степена јужно. Усљед тога влада лети југозападан, а зими североисточан ветар, који се зову југозападан и североисточан Монсун. Први долази са топлотом индијског мора и носи влажан ваздух, а други са континента и доноси сув ваздух. Али првог задржава Хималаја и West-Ghates, и то је узрок оним силним кишама, каквих нигде нема у тој мери као у овом пределу монсуна. На приморју је кишни талог 2000^{mm}, а на западном обронку споменуте планине 4—7000^{mm}. Још је већи кишни талог, што га проузрокује Хималаја сузбијањем југозападног монсуна, који долази са бенгалског залива. У Калкути је годишњи талог

кише 1680^{mm}, а више северно, у Черапонци 14200^{mm}, од којих долазе 9000 на лето. Готовина кише, највећма на планинама, све је мања пошав северно или јужно, а такође пошав од запада к истоку. У приморју северне, западне и јужне Европе годишњи је талог кише 500—700^{mm}, швајцарске висоравни имају већ 1100^{mm}, а у сред Алпа налазимо преко 2000^{mm} годишње. Тако исто видимо у Скандинавији, у вароши Бергену 2000^{mm}, а у Стокхолму — више источно, само 460^{mm}, а то је с тога, што се већи део влаге сталожу на планинама западних земаља. Пошав са западних обала Француске и Ирске к истоку влага у ваздуху све више опада и, ако пређемо у Азију, ишчезава у пустињи Гоби. Пошто је ова и са југа заклоњена Хималајом, сунчана топлота осуши земљиште тако, да не може успевати никаква биљка. Из овог видимо, да неплодност неког предела није последица неплодног земљишта, него долази отуд, што је предео заклоњен од важних атмосферских струја.

Из свега до сад реченог види се, да је климат последица најразноврснијих узрока, који се час мењају — час допуњују; негде су опште, негде локалне природе, и да утичу час посредно, час непосредно да се напоследку многе климатске појаве могу протумачити на основу простих физичких начела.

С. С. Д.

Најновија историја Срба од 1804.—68. год.

(Удешено за предавања у основној школи)

(Свршетак)

Књаз Михаило Обреновић III

После одласка књаза Милоша, постао је владалац његов старији син Милан Обреновић. Али он је био тако болестан, да му нису смели ни казати, да је он постао књаз, већ су му казали, да је књаз Милош отпутовао у стране земље, а да је њега оставио да га заступа, док се он не врати. Због тога, што је Милан био јако болестан, изберу му три намесника, који ће управљати земљом. Та три намесника била су: Аврам Петронијевић, Јеврем Обреновић, брат књаза Милоша, и Тома Вучић — Петришић. Али није прошло ни три недеље, од како

је отишао књаз Милош, а његов син Милан умре, а намесници остану и даље да управљају земљом.

Пошто је умр'о старији син књаза Милоша, Милан, онда је по праву наследства требало да постане књаз његов млађи син Михаило. Вучић и Петронијевић били су ради да на престо не дође нико из Обреновића породице, а многи важни људи из народа желели су да се поврати књаз Милош. Напоследку и Вучић и Петронијевић пристаду те за књаза изабериу млађег Милошевог сина Михаила, у место да га само позову на престо. Младоме књазу било је тада само 17 година. С тога га књаз Милош не хтеде

пустити да дође у Србију. Кнез Михаило живео је у то време у Влашкој код оца. Турски цар потврди Михаила за књаза и позове га, да иде у Цариград, пре него што би отишао у Србију. Књаз Милош пусти сина да иде у Цариград. С њим је отишла и његова мајка књагиња Љубица. Књаз Михаило био је лепо дочекан у Цариграду, и морао се тамо забавити више од два месеца. Док се књаз Михаило бавио у Цариграду, Вучић и Петронијевић шиљали су људе по народу, да раде, да се за књаза узме Александар Кара-Ђорђевић, син Кара-Ђорђевићев, а преко турског наше у Београду радили су да их турски цар постави за саветнике младоме књазу.

У почетку Марта 1840 године кнез Михаило врати се из Цариграда. У Београду је био спремљен дочек за младога књаза. Књаз је донео царски ферман, у коме је стајало да цар признаје Михаила за српског књаза. Али у писму великог везира било је казано, да се Вучић и Петронијевић постављају за саветнике књазу, тако да се књаз о свему са њима договара. Кад је пред скупштином, која је тада била сазвана, прочитано писмо великог везира, онда се у народу чула вика: „нама није нужно неколико владатеља! За нас је доста један књаз! Владај, суди и управљај нама ти сам.“ Ни самом књазу, ни Јеврему Обреновићу није се допадало, што су Вучић и Петронијевић одређени за књажеве помагаче. Први је Јеврем Обреновић почео по народу растурати глас, да Вучић и Петронијевић сметају књазу да управља народом као што треба. Због тога из народа почеше књазу долазити молбе, да не слуша Вучића и Аврама, већ да сам управља народом како га Бог учи. На много места народ се скупљао у гомиле и до 3000 људи дошло је у Топчидер. Књаз Михаило изађе пред њих и врати их кућама. Кад су Вучић и Петронијевић видели да народ виче ња њих, они даду оставке. Али то није ништа помогло. Народ се непрестано скупљао у гомиле. Многе такве гомиле народа долазиле су књазу Михаилу. Једни су тражили, да се за књаза врати стари књаз Милош. Други су молили да се књаз пресели из Београда у Крагујевац, где му је отац живео. Сав народ викао на Вучића и Аврама.

Кад су Аврам и Вучић видели да могу зло проћи од народа, они са још неким саветницима и 45 чиновника побегну у град турскоме шахи. Одатле из града они су преко људи, који су њима долазили, опет мутили по народу. Најпосле књаз Михаило изда народу прокламацију, у којој је казао, да се књаз Милош не може сад вратити у Србију, и да народ треба да се умири и да слуша своје власти. Осем тога књаз објави, да ће се преселити, да живи у Крагујевцу.

У месецу Јуну стиже из Цариграда у Београд турски чиновник Муса-ефендија, коме је било наређено, да се постара, да са књазом помири Вучића и Петронијевића и остале чиновнике, који су побегли у турски град. Због тога дође у Топчидер и књаз Михаило. Он се састане са турским чиновником на пољани између Београда и Топчидера. Кад је народ чуо за долазак Мусе-ефендије, он се почео скупљати у гомиле и и долазити у Топчидер. Књаз се договори са турским чиновником да се позове народна скупштина. Кад се скупштина састала онда је прочитан царски ферман, у коме се каже, да цар наново признаје Михаила за књаза. После тога питао је Муса-ефендија скупштину и други скупљени народ, јесу ли задовољни са царским ферманом и са царским уставом? Народ је одговорио да јесте, али је тражио, да се из Србије истерају неки људи, који не слушају књаза. Комесар турски тражио је да му се преда написана жалба, и скупштинари поднесу му жалбу у којој су тражили, да се Вучић и Петронијевић и још неки саветници истерају из Србије, и да се књаз Милош поврати у своју земљу. Турски чиновник одговорио је: да се књаз Милош не може вратити у Србију, а за оне чиновнике, што су побегли у град, тражио је да се одреди суд, који ће им судити. Књаз Михаило пристаде на то, и одреди суд, који ће им судити, али они не смедоше доћи пред суд, већ Вучић и Петронијевић и још неки одоше у Цариград, неки опет побегоше у Видин, а неки осташе у граду. Међу тим од Крагујевца, Пожаревца и Смедерева јавиле су се нове гомиле народа, које су захтевале, да се у Србију поврати књаз Милош. Књаз Михаило изађе са војском и старешинама пред народ и заповеди

да иде сваки к њему ко њега слуша. Народ послуша књаза и придружи се његовој војсци. Књаз посаветова народ да слуша власти, и да се не скупа у гомиле, па га отпусти кући. Само су похватани и затворени неки чиновници, који су бучили народ.

Кад је Муса-ефендија видео, да народ тражи књаза Милоша, он похита, да се договори са књазом, шта ће најпосле радити са чиновницима, који су побегли у град. После дугог договарања књаз пристане на ово: да Вучић, Петронијевић, Стојан Симић и још шесторица чиновника оду са свим изван Србије; да се књаз постара, да њихове породице и имање нико не узнемирава; осталим чиновницима дозвољава се да се врате својим кућама, ако хоће. Тако дакле морали су из града отићи они чиновници, који су тамо побегли. За Вучићем и Петронијевићем отишло је још 37 чиновника. Сви ови људи звали су сами себе уставобраниоцима (људима, који бране устав), па и ако нису имали од кога бранити устав. По одласку уставобранилаца поврати се мир у земљи и књаз Михаило поче се старати да што боље уреди и осигура своју земљу и народ. Али на скоро руски конзул у Цариграду поче захтевати, да књаз Михаило дозволи да се могу повратити у Србију тако звани уставобраниоци. Књаз Михаило није се хтео противити руском конзулу, па за то пристане, да се сви могу повратити у Србију осем Вучића и још двојице, и обећа да ће свима дати пенсију. Али њихов повратак отеже се мало дуже.

У месецу Августу 1841 године књаз Михаило крену се да пропукује по Србији. Уз пут га је народ дочекивао и свуда је било неописано весеље. Читав месец дана путовао је књаз по окрузима: шабачком, подринском, ужичком, чачанском, крушевачком и т. д., и 14. Септембра вратио се у Београд. Кад се књаз вратио с пута, он је добио извештај да ће уставобраниоци скоро доћи у Србују. И доста на скоро стигоше у Београд сви бегунци, који су живели у Цариграду и Видину, осем Вучића и још двојице тројице, који су отишли у Аустрију. Они се пријавише књазу, и он их је лепо примио и многима је одредио пенсију. Због тога што су се бегунци бавили у Видину и Цариграду,

морала је српска држава за њих платити голему суму новаца. Није прошло много времена, па је књаз дозволио, да се и Вучић врати у Србију.

Али Вучић, Петронијевић, Симић и они саветници и чиновници, који су били побегли из Србије, па па се опет у њу вратили, нису могли мировати. Њима није било доста што им је дозвољено да могу живети у Србији и што је многим од њих дата пенсија, већ су хтели да се докопају власти, и да заповедају. Али они су знали, да их књаз Михаило неће трпети, да праве нереде као пре. С тога се почну договарати, да направе буну и да наморају књаза Михаила, да иде из Србије, а да за књаза изабере Александра Карађорђевића, који је тада живео у Србији и био ађутант код књаза Михаила. Они се нису стидели, да раде што год хоћете само да изврше оно што су били наумили. По народу су растурали различне гласове. Код неких су говорили да треба вратити књаза Милоша; код неких су грдили Ђорђа Протића, сина Јована Протића, и друге књажеве ministre; код неких опет говорили су да се може порез смањити, само кад књаз уклони Ђорђа Протића и друге ministre. Њиховим пријатељима казивали су да за књаза треба узети Кара-Ђорђевића. Што су год радили, договарали су се са Ђамил пашом у граду, који је обећао, да ће им помагати у свему. Уставобраниоци спремали су народ за буну читав три месеца.

Вучић се био спремио на све. Он пређе у Земун 12. Августа и чекаше само да му се јави да полази. 19. Августа већ је јављено, да је у Смедеревском, пожаревачком и крагујевачком округу буна, а тога истога дана Вучић се одвезе у Смедерево. У Смедереву Турци спреме кола и коње и Вучић одјури у Крагујевац. Тамо се одмах састане са побуњеним народом, узе у Крагујевцу топове, барут и пушке и више Крагујевца на „Метином брду“ ископа шанчеве. У пожаревачком и смедеревском округу било се искупило до 2000 људи, које је предводио Стеван Стевановић саветник и Вучићев друг. Књаз Михаило узе две чете војске и са неколико саветника пође у Крагујевац. Чим су чули они из пожаревачког и смедеревског округа, да књаз иде на бунтовнике они,

се разиђоше кућама. Стеван Стевановић и још неки чиновници побегоше у смедеревски град. Народ се свуда оружао и пристајао уз књаза. Кад књаз стиже у Крагујевац, око њега се беше скупило неколико хиљада људи. На све стране народ је био уз књаза. Вучић је видео да ће зло проћи, ако дуго ушчека, јер се уз књаза прикупљало све више и више народа. Он смисли да преваром одржи победу. С тога он одабере једну гомилицу својих највернијих људи, и наговори их да побегну у књажеву војску, и научи их шта ће тамо говорити. Кад је та гомилица људи дошла у књажеву војску, они су по војсци говорили, како Вучић неће на књаза, већ само тражи да се порез смањи. Најпосле они почну казивати, како Вучић нема много војске и како би требало одмах на њега напасти. И допета Вучићу изађе за руком онако како је он хтео. Књажева војска изађе из Крагујевца и пође на Вучића. Кад се војска приближи, Вучић осу из топова, и књажева војска мораде одступити натраг. Вучић јурне и отме Крагујевац. Сутра дан књажева војска поче на ново нападати. Вучић је опет чекао, док се војска приближи, па осу картечем из топова. Војска поче бежати. Са оно војске што је остало књаз пође у Београд. У селу Жабарима близу Тополе, књаз заноћи и ту му стигне у помоћ Јован Обреновић са Чачанима. Ту на одмору стигне их Вучић са топовима, па и ту растера књажеву војску. 25. Августа у вече књаз стигне у Топчидер и ту позове рускога конзула на договор. Руски конзул саветовао му је, да се мири са Вучићем или да иде у град. Књаз Михаило љутито одговори да не пристаје да иде под скут шаши. Те исте ноћи, са својим стричевима Јованом и Јевремом, и са Ђорђем Протићем, Радичевићем и још некима, пређе књаз Михаило у Земун. На обали Саве изговорио је ове знатне речи: „Време и моје право погинути неће“. Као што ће се видети тако је и било.

Књаз Александар Карађорђевић

Кад је књаз Михаило прешао у Земун, Вучић стигне у Београд са 7000 људи и 27 топова. Све те људе разреди он око Саве и Дунава. За тим са Петронијевићем сутра дан отиде у град шаши

на договор. Они ту уговоре, да Вучић и Петронијевић са још 9 људи управљају привремено земљом. Петронијевића одреде за председника те нове владе, а Вучића назову „предводителем“ народа. Тек што су они уредили нову управу земље, а већ су морали да се боре са Јованом Мићићем началником округа ужичког. Мићић скупи око 700 људи и похита право на Крагујевац. Вучић нареди те из Крагујевца извукосе барут и оружје, да не докона Мићић, а пред Мићића посла доста велику војску. Најпре су Мићића нудили да се преда и обећавали му да му неће ништа, но он не пристаде на то. За тим ударе на њега и после неколико напада њега почеше људи остављати. Он нагне да бега у Црну Гору, но њега стигну, узврате и окована доведу у Београд где га баце у тамницу.

Вучић и Петронијевић одреде да се сазове велика скупштина и да на ту скупштину дође из сваког села по неки човек. Само њихова је брига била да на ту скупштину дођу људи, који ће их у свему слушати. Скупштина је била 14. Септембра на Врачару. Вучић, Петронијевић, митрополит и други чиновници дођоше у Вучићев шатор, који је био на средини. Вучић нареди да скупштинари стану испред шатора. За тим он изађе и поче говорити овако: „Браћо, наш књаз Михаило оставио нас је и отишао у Земун; хоћемо ли да га позовемо овамо?“ „Нећемо, нећемо“, повикали су скупштинари. Вучић продужи: „Добро, браћо, ви данас велите нећемо, а сутра ћете рећи другојачије“. „Нећемо, нећемо ни данас ни сутра“, викали су из народа. Вучић настави овако: „Браћо, ми не можемо бити ни три дана без књаза, него ено књаза Михаила у Земуну па да га зовемо“. „Нећемо, нећемо ми њега за књаза“ викали су скупштинари. „Добро, браћо, кад њега нећете, онда има међу нама људи, који су заслужили за отечество“. Има, одговорише скупштинари, али ми хоћемо Александра Карађорђевића. „А за што баш њега? питао је Вучић „Њега, њега хоћемо за књаза“, викали су опет испред шатора. Ево овако је говорио и радио Вучић, који се договарао са турским пашом, како ће побунити народ и наморати књаза Михаила да иде из земље, а на његово место избрати Карађорђевића. Он од-

мах одреди по неколико људи из сваког округа да иду и доведу Карађорђевића. Александар дође и заблагодари скупштинарима, што су га изабрали за књаза. За тим старешине потписаше молбу турском паши у граду, коју је Вучић још раније спремио, и молили су га да одобри избор новог књаза. Паша је то већ у напред знао, па са царским чиновником, који је био дошао из Цариграда, дође у скупштину. И ако је паша био у свему у договору са Вучићем и Петронијевићем, опет је он питао народ: хоћете ли да позовемо књаза Михаила, ено њега у Земуну. „Нећемо, нећемо“ повикали су скупштинари. Турцима је то све ишло у рачун, па за то онај турски чиновник узе за руке Карађорђевића, Вучића и Петронијевића и рече им: „држите се добро; ничега се небојте, цара слушајте и устав чувајте, па ће бити добро и вама и целој Србији“. За тим Турци одоше у град.

Док се на овакав начин избирао нови књаз, доводили су везане и оковане људе, који су били уз књаза Михаила. Неколико таквих људи стрпаше у једну рупу на Врачару, која је још пре ископана била, па су ту и ноћивали и данјивали. Да би задовољили Турке проводили су по граду окованог Мићића, и радили су све што је хтео Ђамил паша. О св. Луци Вучић је славио и давао ручак на Врачару. О Дмитровудне сазваше другу скупштину, те прочиташе берат, којим цар потврђује Карађорђевића за књаза. За тим је књаз поставио нове попечитеље (министре) и саветнике, и то све оне који су помагали Вучићу у буни. — Али они нису били ни свршили сву свечаност, а руски цар Никола послао је писмо турском цару, у коме му је казао, да он не може одобрити, да књаз Михаило због бунтовника оставља Србију. Турски цар одговорио руском цару на његово писмо, у коме је говорио, да у Србији није била буна, већ да је све било по вољи народа. Док су овако ишла писма од руског цара турском и од турског руском, дотле су поједини људи у Србији спремали буну против Вучића и његових другова, али нису могли ништа учинити, већ су морали бежати у Аустрију. Кад су Вучић, Петронијевић и саветник видели, да народ није задовољан, они реше, да Карађорђевић пропутује

по народу. И ако је био Јануар, опет књаз пропутова неколико округа. Тако је Вучић са својим друговима чинио све, само да би се народ умирио, али неред и сумње нису престајале.

Најпосле морало је бити оно, што је хтео руски цар Никола. Он је тражио, да се књаз бира на ново, и да се Вучић и Петронијевић уклоне из Србије. Из Цариграда стиже заповест, да Карађорђевић да оставку на књажевско звање и да се одреди избор књаза. И ако су сви главнији људи, који су хтели кнеза Михаила Обреновића, били пребегли у Аустрију, опет су се Вучић и Петронијевић бојали да народ не изабере књаза Михаила или старог Милоша. С тога они сазову савет и реше: да се са оружјем боре против оних, који хтедну Михаила за књаза; да иду свима окружним и средским старешинама да држе поред себе оружане људе и да убијају свакога, ко их не слуша; да у Београду искупе до 3000 оружаних људи, а тако и у Крагујевцу и Ђуприји да на скупштини убију свакога, ко хтедне кнеза Михаила; и да не даду никако да Вучић и Аврам иду из Србије. Ето тако су радили Вучић и Аврам са својим друговима. 8 Јуна Карађорђевић је морао да потпише оставку, а изабрата су три човека, да привремено управљају земљом. На Видов-дан 15 Јуна састала се у Топчидеру велика скупштина да на ново бира књаза. Из сваког округа скупили су се посланици на гомиле и тако је било 17 гомила. На скупштину дође турски паша и руски конзул. Они прегледаше све гомиле посланика, па онда их запиташе кога хоће за књаза, они сви одговореше: „Желимо Александра Карађорђевића, који је једном био изабран за књаза.“ Тиме се свршио избор књаза по други пут. Посланици који су дошли на скупштину, били су изабрати по жељи Вучићевој. С тога друкчији избор није могао ни бити. После избора књажева руски консул тражио је да се могу вратити у Србију сви они, који су с кнезом Михаилом пребегли у Аустрију, и то је било дозвољено.

За време избора књажевог Вучић и Петронијевић били су се уклонили само до Неготине, а чим се збор сврши они се врате. Али руски посланик добије од цара налог, да каже Карађорђевићу да га он дотле неће признати за књаза

докле Вучић и Петронијевић не оду из Србије. Због тога се морала у Крагујевцу сазвати скупштина. Вучић и Петронијевић пристану да се покоре царевој вољи, јер су знали да друкчије не може бити. Њима се одреди по 5000 талира годишње пенције. Они се опросте са народом и оду у Цариград, казујући свуда народу како су они мученици за народ. Колико су Турци, српски непријатељи, волели ова два човека види се по томе, што су им одредили по 20.000 гроша месечно издржавана. Но они нису провели ни годину дана у Цариграду, а већ им је било дозвољено, да се поврате у Србију. Тек што се Вучић вратио у Србију, а искрену нова прилика да бије и убија људе. Године 1844, Септембра 22, пребродило је са 40 коњаника Саву, близу Шапца, Стојан Јовановић. Чим дођу у Шабац отму окружно начелство и убију помоћника начелства и председника суда. Из Шапца се крену у Лозницу, а уз њих пристане прилично људи. Вучића одмах одреде за предводитеља, и он оде са војском на бунтовнике. За кога су му год казивали, да је пристајао уз катане, он је био и убијао.

Катане већином изгину у боју, само њих неколико ухвате и доведу у Београд. За ову побуну Вучић и Петронијевић кривили су књаза Милоша. Наш народ зове ово: „катанска буна.“

Године 1846 путовао је турски цар по својој држави и Карађорђевић је ишао цару на поклоњење, где је од цара добио орден и сабљу.

Година 1847 прошла је на миру. Али година 1848 била је врло знатна, како за народ у Србији, тако и за српски народ у Аустријској царевини. Маџари намисле да се одвоје од аустријске царевине, и да направе за себе државу. Срби и Хрвати, који живе у аустријској царевини, и који су били под влашћу маџарске владе, намисле да за себе изберу своје старешине. Први су започели Хрвати. Они изаберу за бана хрватскога Јосифа Јелачића. За тим пошљу аустријском цару молбу, да потврди Јелачића за бана Хрватске. У молби су тражили још и то: да се у школама и у канцеларијама заведе народни хрватски језик (који је као и српски само што пишу латинским словима); да штампа буде слободна; да им нико не дира у

веру; да се сваке године сазива народна скупштина (сабор) да сви подједнако плаћају данак и т. д. Срби опет намисле, да од Бачке, Баната и Срема направе српско војводство. Још кад су се Срби преселили у Аустрију, њима је обећано, да могу имати свога народног старешину, који ће се звати деспот или војвода, и црквеног старешину, патријара. У почетку Срби су имали и свога деспота и свога патријара, али им то доцније аустријски цар одузме. С тога они сад сазову скупштину. На тој скупштини они прогласе митрополита Јосифа Рајачића за патријара, а за војводу Стевана Шућлићца.

Све ово што су урадили Срби и Хрвати није се допало Маџарима, и због тога они отпочну ратовање са Србима и Хрватима. Маџари су правили право чудо. Где су год они победили Србе, свуда су палили куће, клали и вешали жене децу и старце. Кад су у Србији чули шта раде Маџари од Срба у Аустрији, онда многи Срби из Србије отиду драговољно, да се туку са Маџарима. Тамо се налазио и кнез Михаило Обреновић. Кнез Карађорђевић препадне се, да народ, који прелази из Србије у Аустрију не избере кнеза Михаила за свога војводу. С тога за војводу оним Србима, који су ишли против Маџара, оде советник Стеван Петровић — Книћанин (јер је био из Кнића). Око њега искупи се до 10.000 Срба и он се јуначки борио са Маџарима. Маџари су имали скоро два пут већу силу од Срба. Аустријски цар, од кога су Маџари хтели да се одвоје, одобравао је Србима што раде и потврдио им Стевана Шућлићца за војводу и Рајачића за патријара. Али Србима, који су се тако јуначки борили против Маџара није било суђено, да за дуго имају свога војводу. Стеван Шућлићца умре од кашље, а Срби више не добише другога војводу. Стеван Книћанин врати се у Србију, где га назову војвода. За његову храброст добио је од аустријског цара сабљу и орден, а од руског цара само орден. Аустријанцима помогну Руси те савладају Маџаре, и тако се сврши маџарска војна. Срби су у овоме рату пролили много крви, али нису готово ништа добили, јер су још и данас под маџарском владом.

После године 1849.

После маџарског рата, књаз Александар живео је мирно и задовољно. Сва његова брига била је у томе, да штогод не наљути Турску или Аустрију. С тога се непрестано улагивао паши у граду, који му је увек говорио, да се не боји никога, само ако увек слуша Турке. У то време Турци, који су живели у градовима и неким варошима, правили су разна насиља: крали су, плачкали, отимали и убијали људе. Карађорђевић је све то трпео само да не увреди Турке. Но у то време десило се један важан догађај.

Русија је била направила уговор са Туреком, да света места у Јерусалиму, где је Христов гроб, стоје под заштитом Русије. Тако исто и Србија и остали Хришћани у Турској стајали су под покровитељством Русије, а то значи: Русија се старала да Турци не чине насиља над Хришћанима. Тај уговор трајао је до године 1853. Те године Русија се завади са Туреком и објави јој рат. Руски цар Никола I намеравао је, да са свим уништи турску царевину. То се није допало Инглизима и Французима, па е тога они пристају да са Турцима ратују против Русије. Рат је трајао три године. Русија се бранила јуначки, и ако су на њу нападале три велике државе. За све време ратовања Србија се није мешала у рат, већ је била мирна. Године 1856. Русија направи мир у Паризу са Туреком, Француском и Инглиском. По томе уговору, који је направљен у Паризу, Србија је дошла под заштиту свију великих држава и ни једна држава није смела са војском ући у Србију док то не би одобриле остале државе. То је за Србију било врло важно, нарочито е тога, што се Турци нису смели мешати у српске послове.

Одмах после париског мира настала је завада између књаза Карађорђевића и саветника. Карађорђевић пошаље кријући молбу турском цару, да се у уставу измени оно место, где је стајало, да књаз не може отпустити саветника, док се у Цариграду не докаже да је крив. Саветници сазнаду за то, па напишу тужбу против књаза Александра. Али турски цар и турски министри нису учинили ни оно што је тражио Карађорђевић, ни оно

што је тражио савет. Карађорђевић по своме обичају слушао је у свему турског пашу. По народу се разнесе глас о тој свађи између књаза и савета. Књаз Александар пропутује по Србији, да би придобио народ за себе, но све је било узалуд. Док се књаз вратио с пута, дотле су неки саветници направили заверу или да га убију или да га протерају. Али та се завада некако ухвати, те неки саветници као: Стеван Стевановић, Паун Јанковић, Цветко Рајевић, и још неки буду осуђени на смрт. Но паша је казао Карађорђевићу, да се то неће допасти турској влади у Цариграду. С тога књаз замени осуђеницима смрт са вечитом робијом у гургусовачкој кули. Овај догађај још је више огорчио и народ и оне саветнике, који нису били осуђени. Одмах после тога стигне у Београд Етем-паша, кога је турска влада послала да помири Карађорђевића са саветницима. Вучић, Илија Гарашанин и они саветници, што су били отпуштени предаду Етем-паши тужбу против књаза Александра. Али Етем-паша постара се те помири књаз са Вучићем и осталима. Књаз постави нове «почетеле» и нове саветнике.

Али ово помирење није могло дуго трајати. Карађорђевића су били тако омрзли, да није било могуће, да он дуже остане књаз. Гарашанин и Вучић мислили су, да ће најбоље бити да сазову велику народну скупштину и да на скупштини оптуже књаз, па да га збаце са престола. Осем Гарашанина и Вучића, било је у оно време млађих чиновника, који су радили да се сазове народна скупштина, која није сазивата десет година. Само што су ти млађи чиновници хтели нешто друго, а не оно, што Вучић и Гарашанин (као што ћу вам после причати). Али скупштину није било лако сазвати. Књаз и саветници бојали су се од скупштине. Турци опет нису били никако ради, да се сазива скупштина, јер су и они видели, да ће Карађорђевић зло проћи. Најпосле окружни начелници послали су извештај Гарашанину, да народ тражи да се сазове скупштина. Гарашанин предложи у савету, да се сазове скупштина и савет мораде на то пристати, по што му је Гарашанин казао, шта су му јавили окружни начелници. На ову скупштину били су позвати сви окружни на-

челници и председници судова, све владике, по један посланик из сваке окружне вароши и из села по један на сваких 500 пореских глава. Свега посланико било је око 500. У то време посланици су се делили на три гомиле: Они, који су слушали Вучића и Гарашанина хтели су да се књаз Карађорђевић збаци на место њега да управљају земљом Вучић, Илија Гарашанин и Миша Анастасијевић (који и сад живи у Влашкој), па доцније да изаберу књаза. На ово су пристали и Турци, кад су ведели да Карађорђевић мора пасти. Но оваких посланика није било много. Друга гомила хтела је да се у Србију поврати књаз Милош Обреновић. Ова је гомила била врло велика, јер је народ бирао за посланике оне, који хоће књаза Милоша. Трећа гомила била је врло мала, и она је хтела са неким саветницима, да Карађорђевић остане књаз. Посланици су се већ скупили у Београду. Пре него што ће се отворити скупштина била је служба у цркви, а после службе Карађорђевић је позвао све посланике на ручак. Али велики број посланика није хтео доћи. Кад су то видели саветници и чиновници, који су хтели да остане Карађорђевић они се почну спремати да га силом бране. С тога уговоре: да се касарна попуни оружјем и цебаном; да се по вароши растуре шпијони; да је војска увек спремна, па ако скупштина хтедне да збаци књаза, да се солдати побуне и да побију све главније људе у скупштини; остали скупштинари да се растерају или да се предаду суду; да се солдатима даде двострука плата и храна; да се министри збаце и поставе нови итд. итд.

Али од свега овога није било ништа. Све се окренуло друкчије, и то онако, како је онда народ желео и хтео. Истина Карађорђевић се надао, да ће га Турци сачувати, али то је било узалуд. Сад ћу вам причати, шта је радила скупштина.

Св. Андрејска скупштина

Повратак књаза Милоша

Скупштина се састала 30. Новембра 1858. г. на св. Андреју, па за то је прозвата светоандрејска. На првом састанку посланици изберу за председника скупштине Мишу Анастасијевића, за потпре-

седника Стевчу Михаиловића, а за секретаре: Јеврема Грујића и Милована Јанковића. Одмах на трећем састанку скупштина је издала закон, да се скупштина састаје сваке године. Десетог Децембра скупштина је решила о оставци Карађорђевића. Посланици почеше тога дана да вичу противу Карађорђевића, што рђаво управља народом. На послетку изађе један посланик и прочита тужбу против књаза. У тужби се говорило како књаз гази устав и закон; како не сазива скупштину, већ сам ради по својој вољи; како због њега нико није сигуран животом и имањем и т. д. Онај посланик што је читао тужбу, питао је: „је ли тако браћо?“ Посланици су одговорили: „тако је, све је тако.“ Преседник скупштине питао је, шта ће се радити. Сви посланици викали су: „оставку, оставку, нека да.“ За тим скупштина изабра Стевчу Михаиловића и још неколико људи, да однесу оставку Карађорђевићу да је потпише. За тим јавише о томе и савету и главном старешини војске. Депутација изађе пред Карађорђевића и предаде му решење скупштине и оставку. Карађорђевић погледа решење скупштине и оставку па онда запита: „шта хоћете ви сад од мене?“ „Ми хоћемо да ви потпишете ту оставку, јер народ неће више да му ви будете његов књаз“, одговори му Стевча Михаиловић. Карађорђевић је питао, кога хоће за књаза и депутација је одговорила да хоће књаза Милоша Обреновића, „Заиста нема правичнијега избора, он је заслужан човек“, рекао је тада Карађорђевић. Али Карађорђевић је говорио како то скупштина неће моћи свршити, и како ће са свим други доћи место Милоша Обреновића. «Све ћемо ми постићи, ако Бог да», одговори му Стевча. Карађорђевић замоли да се за потпис оставке причека до сутра дан, али депутација повика: „сад, сад.“ Карађорђевић раскопча хаљине и поче викали: „убите ме, ако нећете причекати до ујутру.“ После дугог наваливања депутација пристане, да оставка остане до ујутру. По вароши се био разнео глас, да ће књаз с војском напасти на скупштину. Грдне гомиле народа наоружаше се и опседеше скупштину, да је чувају. Посланици су седи до мрака, а кад у вече почеше излазити онда скупљени народ повика: „немојте излазити на поље:

не ћемо вас пустити док не свршите народну ствар“, а то је значило, док не прогласе књаза Милоша. Тада изађе секретар скупштине Јеврем Грујић, те каза народу да је скупштини мило, што је народ чува, али да се сад не може свршити оно што народ жели, него да се мало претрпе. Тада народ пусти посланике.

Сутра дан рано Карађорђевић не хте потписати оставку већ побеже турском паши у град. Скупштина се састаде тога истог дана. Око скупштине била се искупила велика гомила наоружаног народа. Председник скупштине јави да је Карађорђевић побегао у град, и запита скупштину шта треба радити. Цела скупштина повика: „да се збаци.“ Кад скупштина огласи да је збацила Карађорђевића, тада устаде Сима Протић председник смедеревског суда и објави скупштини, да не треба оставити земљу без поглавара, већ да треба изабрати књаза. Цела скупштина скочи на ноге и повика: „Ми хоћемо Милоша, живио књаз Милош.“ Гомила народа, која је стојала око скупштине викала је непрестано: „живио Милош, живио Милош.“ Миша Анастасијевић, који се са Вучићем и Илијом Гарашанином спремао да буде намесник и да њих тројица управљају земљом место књаза, а доцније да изберу књаза, али не Милоша Обреновића, поче се томе противити. Он је желео, да доцније изаберу за књаза Боку Карађорђевића његовог зета, а Вучић и Гарашанин нису то хтели, већ су хтели некога другог. С тога Миша не хте да потпише прокламацију за народ и решење скупштинско, којим се враћа на престо књаз Милош, али доцније пристаде и он да потпише, по што је видео да не може друкчије бити. За тим и решење и прокламацију прочиташе народу, који је стајао око скупштине.

Саветници нису били ради да се за књаза поврати стари књаз Милош, осем њих неколико. Нарочито то није желео председник савета стари војвода Вучић, за кога већ знате шта је радио и какав је био. Чим је скупштина јавила савету, да је проглашен стари књаз Милош, саветници одмах реше, да њих неколико иду у скупштину и да је наговоре, да покажи своје решење и да је попласе, како то не може бити. Савет одреди

Вучића и још два саветника и три попечитеља, да иду у скупштину. Вучић једва пристаде да иде. Кад саветници и попечитељи приђоше до скупштине, онда народ повика: „живио књаз Милош.“ Кад уђоше у скупштину, онда Вучић поче да говори скупштини овако; „Шта је то људи? Шта сте ви урадили? Зашто браћо хоћете и себе и децу вашу, живе да покочате у земљу? Што почињете оно, што не може бити? Зашто брате за књаза оне, који не могу бити, које неће дозволити ни султан ни ни једна велика држава?“ Још је Вучић претио и говорио и најпоследње се увати за брк и рече: „ево осеците ми ово и баците у проход, ако вам дођу Обреновићи.“ Посланици почну викали на Вучића и започне велика граја. Вучић је хтео још да говори, али није могао од вике. Најпоследње Вучић са дружином изађе напоље. Народ је знао шта је Вучић говорио и радио толико година, па му више није веровао. Полазећи из скупштине Вучић викну: „Нека ми испадне и друго око, ако вам дођу Обреновићи.“ (Вучић је раније био изгубио једно око). Тек што Вучић изађе са друштом, а народ повика: „Живели Обреновићи.“ Народ није дао Вучићу и друговима да прођу, док не изађе Стевча те каза народу да их пусти. Народ их пусти, али су морали скинути капе и викали „живели Обреновићи, живео књаз Милош.“

12. Децембра заподео је у скупштини свађу Миша Анастасијевић, отужујући секретаре да они пишу у скупштини и раде оно, што им је воља. Свађа је била жестока, али је прекиде секретар Јова Илић, који луци ногом о патос и викну колико игда може: „Мишо! ти си данас забио крвав нож у скупштину, но не мисли да ћеш одавде жив изићи, твоја ће глава прва пасти.“ Миша се препаде и свађа се утиша. Тек што се свађа стиша, а настаде друго зло. Саветници, који нису желели повратак књаза Милоша, договоре се да побуне војску и да поврате из града Карађорђевића, а скупштину да растерају. Они оду у касарну и раздвоје војску, па неколико њих пођу у град да доведу Карађорђевића, а осталу војску пошљу на скупштину. Али народ, који је стајао око скупштине полети на солдате и чамора их да се врате у касарну. Посланици се беху препали, али

се брзо ослободите кад видеше како народ отера солдате. Она двојица саветника, што су пошли у град да врате Карађорђевића ухваћена су и затворена. Да се не би догађали нереди, скупштина реши да се изаберу три човека, који ће управљати земљом до доласка књаза Милоша. За чланове привремене владе били су изабрати: Илија Гарашанин попечитељ (министар) унутрашњих послова, Стевча Михаиловић и Јевта Угричић председник касационог суда. О овоме је издата народу прокламација. Сад су Карађорђевићи били пропали са свим. Војска се покорила скупштини и мир се повратио.

После ових нереди, који су се догодили, скупштина написа молбу турском цару, да поврати Милоша Обреновића са правом наследства у његовој породици. За тим скупштина је изабрала из сваког округа по једнога човека, једнога владику, једног саветника и још неколико људи, да иду у Влашку, да поздраве књаза Милоша, и да се после с њиме врате у Србију. Из свију вароши у Србији и из многих села стизали су поздравити скупштини. Народ је благодарио скупштини на њеном раду и на томе, што је на престо повратила старог књаза Милоша. Међу тим у целој Србији, народ је три дана певао и играо и веселио се у част повратка књаза Милоша. Неке вароши шилале су поздраве самоме књазу право у Букурешт. Књаз Михаило, који је тада био у Бечу, телеграфисао је скупштини и благодарио јој на раду, и скупштина је одговорила њему. Тако је то ишло непрестано.

О новој години скупштина је послала поздраве и књазу Милошу и књазу Михаилу, и они су обојица одговорили скупштини. Депутација, која је била отишла у Букурешт стигла је била тамо, али је књаз Милош чекао да га турски цар потврди за српског књаза. У брзо стиге одговор из Цариграда, да турски цар признаје Милоша за књаза, и позивао га је да он сам иде у Цариград. Књаз Милош одговорио је да због зиме и старости не може ићи у Цариград. Међу тим књаз Милош, пре него што је дошао, у Србију, одредио је Стевчу Михаиловића, да га заступа у дужности.

Повратак књаза Милоша у Србију

Књаз Милош кренуо се из Влашке у Србију и 11. Јануара 1859. године он се извезе на српску обалу код Радујевца. Чим се дознало да је стари књаз ступио на српску земљу започело се весеље и трајало је три дана у целој Србији. У Радујевцу била је спремљена велика светковина за дочек књажев. Књаз изађе на обалу, и по што узе со и лебац, он заблагодари Богу, што је доживео, да опет дође у земљу, коју је од Турака ослободио. Он поздравити народ са „добро јутро, синови моји.“ Одатле књаз оде у Неготин и ту пробави неколико дана, чекајући турског чиновника који ће му донети турски ферман. Међу тим скупштина још про него што је прешао у Србију књаз Милош, тражила је, да се из града уклони Карађорђевић и он је морао отићи. Кад је у Земуну изашао из лађе изговорио је ове речи: „седамнаест година служио сам верно Порти (турском цару и влади) и ево како сам награђен.“ Осем тога, док се књаз бавио на путу скупштина је оптуживала чиновнике, који су народу чинили зло, и за које је знала да бране Карађорђевића. У такве људе скупштина је бројала и митрополита Петра, и с тога су се неки посланици спремали да га оптуже, те он даде оставку и оде у Аустрију.

После неколико дана књаз Милош пође из Неготине и стиже у Гургусовац. Одмах нареди, да се та варош прозове Књажевац и заповеди да се спали гургусовачка кула, у којој је Карађорђевић мучио људе. Из Књажевца стиже књаз у Алексинач, где му на сусрет изађе и књаз Михаило, који је у Смедереву прешао у Србију. Одатле се крену за Параћин, Ђуприју, Свилајенац и Пожаревац. Свуда се народ на коњима и пешке скупљао у грдне гомиле и пресретао књажеве Милоша и Михаила. У Ђуприју је дошла из Крагујевца војска, те предуерела старог књаза. Народ из округа рудничког носио је заставе, које су ношене у време Милошевог ратовања са Турцима. Веселу није било краја. У Дубравици код Пожареваца књажеви са својом пратњом седну на лађу и Дунавом отиду у Београд. Али пре него што су књажеви стигли, народна скупштина, која је познавала Вучића као човека, који не може живети док не бунити народ

и не прави сплетке, решила је да се он стави под стражу и пред његову кућу одмах је постављена стража.

У Београду све се спремало да дочека књажеве. Намештене су биле капије кроз које ће књажеви пролазити. На кућама су били разни натписи као на пр: „Нема тога ко се страши за Милоша живот дати.“ Или овако: „Књажева срећа чаша је већа“ и др. На Сави дочекали су књажеве сви чиновници и небројено грађана. После тога трајало је весеље три дана. Књаз је примио људе; који су дошли из разних округа да га поздраве.

После неколико дана књаз распусти скупштину и постави нове попечитеље и саветнике. Вучића уапсе и он на скоро умре. Књаз Милош владао је свега годину и по дана и на Крстов-дан 14. Септембра 1860. године он је умр'о у Топчидеру у своме дворцу, а сахрањен је у саборној цркви у Београду, где се налази његова гробница.

Књаз Михаило (по други пут)

Чим је умр'о кнез Милош, кнез Михаило изда народу прокламација и јави о смрти свога оца и о томе, да он ступа на престо по праву наследства. „Време и моје право погинути неће“, казао је он кад је морао бегати из Србије, и сад му је било дошло време. Чим је кнез Михаило ступио на престо, прва му је брига била, како ће истерати из Србије оне Турке, који су остали да живе у неким варошима и градовима и који су Србима за време Карађорђевића чинили велика зла. С тога он поче набављати пушке, и нареди да се у Крагујевцу лију топови. Осем тога он још боље уреди стајаћу и народну војску. Јула месеца године 1862. даде се прилика кнезу Михаилу да се огледа са Турцима. На Чукур-чесми, испод велике пијаце, деси се свађа између Срба и Турака. Ево како је то, и због чега је било. Још у хатишерифу царском године 1830. стајало је, да Турци могу живети само у градовима. Но Турци се нису хтели одмах иселити. По што је дошао на владу Карађорђевић, он није ни тражио, да се Турци иселе. Шта више за време Карађорђевића владе, Турци су чинили разна насиља, а за то нису никоме одговарали.

Чим је у Србију дошао књаз Милош, он је одмах тражио, да се иселе из Србије Турци, који су живели у Ужицу, Београду, Смедереву, Шапцу и још неким местима, и да остане у градовима само турска војска. Но књаз Милош умр'е. Кнез Михаило, настави тражити, да се Турци иселе. Турци су то знали, па су тражили прилику да се заваде са Србима. Трећег Јуна у недељу по подне Турци се заваде на Чукур-чесми са једним српским момчетом, и убију га. Жандари са једним српским чиновником пођу тамо, да виде шта се догодило, но Турци убију тога чиновника и једнога жандара ране. Чим за то дознаду у вароши, грађани се наоружају и отпочне се бој између Срба и Турака. Целе ноћи 3 Јуна тукли су се Срби и Турци, и Срби још у вече отеше савску и варошку капију и натераше многе Турке да бегāju у град. Сутра дан Илија Гарашанин, министар, уговори са старешином турског града, да се прекине бој. Али 5 Јуна Турци почну рано пуцати из пушака са града, а мало за тим оспе се ватра из топова на варош. Највећи страх завлада по целој вароши. Народ отпоче бежати, само да избави свој живот. По улицама и друмовима гушили су се старци, жене и деца. У то време књаз Михаило није био у Београду, већ је путовао по Србији и тек је био дошао у Шабац, кад му стиже депеша о борби у Београду. Он ноћу стиже у Београд и предузе команду над војском и грађанима.

Из београдског округа похитају у Београд народни војници и брзо се искупи до 20.000 људи. Брзо се направе барикаде (заклони од дрва, сламе сена итд.) према граду и по вароши, да се бране ако би Турци на ново напали. Но до боја није више дошло. У Цариграду, посланици великих држава, руски, француски, немачки, аустријски и талијански отпочну уговарати са Турцима о иселењу Турака из свију места, осем београдског, шабачког смедеревског и фетисламског града. Док су се у Цариграду договарали, кнез Михаило спремао се за рат са Турцима. Тек 23. Августа направеше посланици (консули) са Турцима овакав уговор: да се соколски и ужички градић поруше; да се Турци иселе из Београда, Смедерава, Шапца, Сокола, Петрића и т. д. и да само остану у

градовима: београдском, шабачком, смедеревском и фетисламском; да се Турци морају иселити најдаље за четири месеца, и да српска држава буде дужна платити имање свима Турцима, који га не би приватно продали. На овај начин свршена је свађа између Срба и Турака.

Али ова борба између Срба и Турака тек се само за време прекинула. Кнез Михаило спремао се не само да отера Турке из градова, него и да ослободи испод Турака Србе у Босни, Херцеговини и Старој Србији. Због тога је врло много штедео новац и управо постао тврдица, само да би имао новаца за рат. Непрестано је спремао и набављао пушке, топове, барут и друго што треба за војску. Али је он знао, да ће Србима бити те-

шко ратовати са Турцима док су још градови у турским рукама. С тога он поче радити код турске владе и турског цара, да се Турци иселе из градова. И дејиста, после дугог договарања Турска најпосле пристане, да се Турци иселе из градова: београдског, смедеревског, шабачког и фетисламског. Турци се иселише у Априлу 1867. године, и тако Србија оста потпуно чиста од Турака. Сад се кнез Михаило почео спремати за рат са Турцима, али овог великог Србина, кога Србија и данас жали, убише неки робијаша у Коштутњаку 29. Маја 1868. године. Сахрањен је у саборној београдској цркви.

Ј. Ст. Марковић.

О интелигенцији човека и животиња

По Бриџе-у, Реџламу, Дарвину и другим

НАПИСАО

ЂОРЂЕ МАРКОВИЋ,

ДОКТОРАНА МЕДИЦИНЕ У БЕЧУ

(НАСТАВАК)

Ако бацимо поглед на оно што смо до сад прешли, видећемо, да појаве нервног живота можемо у три главна одељка да поделимо.

У први одељак спада *мелотични живот нерава*, тако звани «вегетативни». Такви живци врше хранење, кретање органа у утроби и радњу срца без наше воље.

У други одељак спада оно што је нашој свести потчињено, а то су нерви који *покретање* и *осећај* извршују. Ти се распростиру у мишићну систему тела, под кожу и у остале органе за осећање.

У треће и последњи одељак спада мозак, који је у глави смештен. У њему се налази *воља*, *осећај*, *мишљење* и *свест*.

Сад ћемо да прегледамо у кратко нервну систему животиња, и то ћемо почети од најниже па до човека дотерати.

У непокретних корала - полипа - нема ни трага од нервне системе, нити се могла до сад пронаћи. Ове животиње очаравају нас својом лепом бојом, која као карафил изгледа. Њихов је живот једнообразан. На камену каквом нарасле и једно уз друго везане, непокретне као и биљке, у стању су само да опруже и

скупе своје ресасте руке, а троугласто тело да отворе и затворе. Ако им каква животињица дође под тело, или ако чувар акваријума подмете парче меса, оне онда затворе тело. (Тако исто раде и биљке које се месом хране!). Ово је један једини отвор на телу који у исто време заступа: уста, грло, једњак, желудац и црева. Пошто се храна усисе, отвори се тело и избаци оно што је непотребно. Ове животиње немају никаквог осећања. Можемо јој дати телеће, волујско, сирово или кувано месо, инсекте, слане шунке, све ће у се примити и сварити мане више. Ове животиње немају никаквог осећаја нити се пак могу да покрећу.

За овима долазе «медузе» — животиње без утробе — или целентерате. И оне имају врло просто тело без икаквог уда. У ових животиња находимо само један нерв који читаво тело опасује. Овде онде налазимо ва мале «чворужице» које се из влакнастих и ћелијчних нерава састоје, а то су *ганглије*. Медузе се могу нешто мало да покрећу и када су у стању «пријатно» од «непријатног» да распознавају, јер од нечега се клоне а нечега не; и у томе се сав њихов живот састоји.

1. Види мој чланак; «Биљке које се и месом хране». (Штампао у «Новој Србији» 1878.)

Писац.

Сенија ²⁾ која изгледа као каква лопта у морским валима, својим пипајућим и хватајућим органима тражи пљена за своју храну и слободно се покреће. Њен нервни систем састоји се из једног »главног ганглиона« који је рскавицом заштићен. Има још више ганглиона споредних, но они су расејани и нису један с другим спојени.

Много већу самосталност находимо у *пијавица*. Оне се са свим покрећу и пливају с неком вештином. Својом котурастом стражњицом и устима могу тврдо да се упију, траже храну и осећају кад су гладне и сите. Такође »пријатно« од »непријатног« разликују, јер неће никад да се прелене где је кожа нечиста и знојава те да крв пију. Чим је кожа лепо опрана и мало шећерном водом наквашена, одмах својим оштрим зубима провале кожу и крв пију. Пијавице имају на трбуху дупли нерв са ганглијама који се и на крајеве распростире. Горњи су ганглиони мало већи, уста су прстенастим нервом опкружена, а око ждрела находимо очи које су у два реда наслагане. Код главе находимо више нерава него на осталом трупу. Желудац заузима $\frac{9}{10}$ тела са једним цревом.

Ако хоћемо да пијавица што више крви из болесника усиса, то јој треба за време сисања оштрим маказама стомак да отворимо. Чим јој стомак отворимо, она ће учинити неколико нехотичних покрета — умириће се и почеће даље да сиса, и то ће дотле чинити, док год има крви да јој придолази. Стомак јој се не може да напуни, јер је просечен, а она не може да одустане, јер осећа да није још сита. Види се дакле да има таквог осећаја. Ако хоћемо да престане од сисања крви, то треба да јој уста и леђа сољу поспемо. Ово је за њу непријатно и одма одустане, јер болови, које се проузрокује већи су од осећаја глади. Овакву пијавицу можемо и опет употребљавати, ако је метемо у стакло и воду чешће мењамо јер рана јој за неколико недеља зарасте. Ми видимо дакле да при оваквој простој нервној системи она има вољно третање и слободан избор, но који готово од механичке дражи и спољнег утицаја зависи.

Код *ачела* је нервни систем боље развијен. Оне имају највише нерава на глави који су око ждрела у прстенастој форми обавијени. На прсима имају један велики ганглион, који је од другог и трећег на глави одвојен; на трбуху пак имају 4 ганглиона који су један с другим у свези и који тако рећи сачињавају један нервни кончић. Од ови нервних ганглиона зависи те ове животиње имају ону умну способност која их од свију инсеката разликује и прво им место даје међу свима осталим. На ову форму имају и мрави нервну систему но која је мало простија.

2. *Sepia officinalis*; из њених се костију добија најбољи прашак за зубе. П.

Пре него што пређем на савршенију нервну систему, према томе и на савршеније умно развије, нека ми је дозвољено да на овом месту још коју о инсектима прозборим по Дарвину. ³⁾

»Један од најстрожијих примера који ја знам, да животиња једна по причини врши једну радњу, за искључно добро другог, јесу лисне ваши, (aphides), почем оне као што је Хубер први приметио, драговољно уступају мравима своје слатке екскрете. Да оне то драговољно чине, доказује следећи факат. Ја сам удалио све мраве од једне групе (око дванаестину) лисних вашију с једног штавља (*Rumex obtusifolius*, dock-plant), и неколико сахати нисам им дао да се састану. После тог времена мислио сам сигурно, да ће лисне ваши морати пуштати екскрет. Једно време посматрао сам их кроз лупу; али ни једна не пусти; ја сам их по том са једном длачицом голицао и диркао, онако исто, у колико сам могао, као што чине мрави са сежњацима њиховим, али оне не пустише екскрета. По томе ја пустих к њима једнога мравца, и од маха видело се по његовом веселом тумарану, да је осетио, како га раскошно уживање чека. Он започе сежњацима својим да шашоли по трбуху најпре једну лисну ваш, на другу; и свака чим би сежњак осетила, издигла би своју задњицу у висину, и пустила би кап бистре — слатке течности, коју би мрав намах прождрљо. Па и сасвим младе лисне ваши радиле су овако исто, показујући да је та радња инстинктивна) а не резултат искуства. По казивању Хуберовом сигурно је, да лисне ваши не показују никакво недопадање према мравима: ако мрави нема, онда су оне принуђене, да свој екскрет испусте. Али, како је тај екскрет веома лепљив, то је без сумње корисно лисним вашим, да га неко удали; и тако је, по свој прилици, веројетно, да оне тај екскрет и не луче само на корист мрави. Прем да нема доказа, да и једна животиња ради радњу каку на искључно добро друге фела, ипак свака се стара, да се користи инстинктима друге, као год што се користи и слабостима телесне структуре других фела. Тако се дакле извесни инстинкти не могу сматрати као апсолутно савршени; али детаљи, како те тако и других, таквих тачака могу бити овде прећутани, по чем неки степен варијације инстинката у природи и наследство тих варијација неопходно за делање природнога одбирања, то би требало навести што више таквих примера, али ми простор не задовољава. Ја могу само тврдити, да инстинкти доиста варирају, — на пример инстинкт се-

3) Постанак фела помоћу природног одбирања од Дарвина. На српски превео мој друг М. М. Радовановић. Издање и штампа државне штампарије у Београду 1879. П.

Дарвин је још задржао реч »инстинкт«; но под тим именом показали смо да разумемо: свест и разум П.

љена, и по даљини и по правцу, и најпосле може се сасвим изгубити. Тако је исто и са лежањем птица у гњезду, које варира од чести од природе и температуре предела у коме живе и често од узрока нама са свим непознатих. Одбор је навео много чудних случајева, који показују разлике лежања истих фела у северним и јужним државама. Кад је инстинкт променљив, питали су, за што природа није дала пчели »моћ, да употреби други материјал, кад воска нестане?« Али, какав би други материјал могао употребљен бити? Ја сам видео, да оне раде и с воском, који је кошенилом отврнут и машћу размекшан. Андру Најт видео је пчеле његове, у место да жудно полен скупљају, а оне купе смесу начињену од воска и трепетина, којом је он огуљена дрвета намазао био. На последку, недавно је доказано да пчеле у место да истражују цветни прах, радије се користе једном са свим различном материјом, на име овсеним брашном, страх, од неког особеног непријатеља, доиста је инстинктивне каквоће, као што се може видети и код птичића, који још у гњезду леже, премда страх може ојачан бити искуством, и виђењем како се од истог непријатеља и остала животиња плаши. Страх од човека је лагано задобила различна животиња, која живи ва пустим острвима, као што сам ја то на једном другом месту показао; пример тога видимо и у Енглеској, где су много дивљачније веће птице, него птичице малене, јер велике птице човек већма гони. Ми сигурно можемо приписати велику дивљачност наших великих птица том узроку; јер на острвима, на који човек не живи велике птице нису плашљивије од малих; и сврака, тако плашљива у Енглеској, у Норвешкој је тако питома, као врана у Египту.

Могућност, или ња веројетност, да су наследне варијације инстинка у природи, биће ојачана кратким посматрањем неколиких догађаја у питомини. Тако ћемо моћи видети ону улогу, коју је хабитус и одбирање тако званих спонтаних варијација морило модификујуће душевне квалитете наше домаће животиње. Код мачака, на пример, једна по природи лови пацове, а друга мише, и за те се тежње зна, да су наследне. Једна мачка по г. С. Џону (Н. John) сваки пут је доносила ловне птице (game—birds), друга, зечеве или питоме зечеве; а трећа ловећи по полоју, хватала је готово сваку ноћ, то љештарку то шљуку. Могли бисмо врло занимљивих и аутетичних примера навести, о разним наследним сенкама нарави и укуса, и пајчудноватијих особина у свези с извесним душевним стањима или периодима времена. Али дај да погледамо познати догађај код различних врста паса; не може бити сумње, да млади птичари, поинтери (ја сам видео један значајан пример), хоће кад

што да »прилегну,« на ња натерују и друге псе, кад их први пут с нама у лов поведемо. А већ извесно је, да је она тежња код паса који »апортују« донекле наследна, као и тежња овчарских паса, да обилазе стадо, у место да па њ насрћу. Ја не могу да видим да те радње, вршене без искуства, јединкама врло младим и на скоро исти начин сваком јединком; вршене с врло великом радошћу у свакој раси, без да је целъ позната, — јер млад поинтер не може више знати да он својом услугом помаже господару своме, него ли што бели лентир, за што полаже јаја своја на лист купусни, — ја не могу дакле да видим да се те радње суштински разликују од правих инстиката. Кад бисмо видели вука једне врсте, који млад и без икаквог обучавања, чим нањуши пљен свој од маха стане као укопан, па се онда полагао вуче к њему с особитим држањем; и, другу врсту, која у место чопор јелена да вападне, опколи га, па га к некој удаљеној тачци гони, то би смо доиста те радње назвали инстинктивнима. Домаћи су инстинкти, као што би могли назвати бити, доиста много мање стални, него инстинкти природни; али, они су и постали далеко мање строгим одбирањем, и били су пренесени за несравњено краћи период, у уветима животним, који су много мање стални.

Како се строго ови домаћи инстинкти, хабитуси и склоности наслеђују, и како се чудновато мешају, најбоље видимо, кад различне врсте паса укретимо. Тако је познато, да укрштање с булдоком афинира кроз много поколена храброст и постојанство рта, а укрштање с ртом, пренело је опет на целу фамилију овчарских паса тежњу, да лови зецове. Ови домаћи инстинкти, тако укрштањем опробани, личе на природне инстинкте, који се на сличан начин знаменито преплићу, тако, да се кроз дуго време виде трагови инстинкта оба родитеља: на пример, Ле Рој описује једног пса, коме је праћед био курјак, и који је на један начин показивао траг свога дивљег порекла, на име, тим, што кад би га госа његов вабнуо, никад му у правом правцу дошао не би, и т. д. Дарвин дакле закључује да све особине које видимо код животиња, да су се несљедиле, но да се ове особине у неколико промене у питомини. На пример, млади суџилићи самом навиком изгубили страх од паса и мачака, који је код њих, без сумње, изнајпре инстинктивно морао бити, јер ја сам чуо, вели Дарвин од капетана Хутона (Nutton), да су млади пилићи од родитељског порекла Gallus bankiva, кад их баш и обична кокош у Индији излеже, изнајпре за чудо плашљиви. Тако је исто у Енглеској с младим фазанима, који би се излегли из јаја, на којима је обична кокош лежала. Па ипак, пилићи нису са свим изгубили страх, већ само од паса и мачака, јер чим им квочка квочањем опа-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

сност објави, они одмах сви из под ње излете, нарочито ћурићи, да се по трави и шушњаку сакрију, очевидно у тој инстинктивној намери, да матер ослободе, како би одлетити могла, као што то видимо код неких дивљих земних птица. Међу тим, тај инстинкт задржан код наших пилића, постао је у питомини бескорисан, јер мајка квочка, неупотребом је готово са свим изгубила моћ летења.

Сад ћемо да проучимо чудновати инстинкт робљења код мрави. Овај знаменити инстинкт био је најпре опажен код *Formica (Polyerges) rufescens*, и то Пијером Хубером, који је још боље посматрач од славнога оца његовог. Овај мрав апсолутно зависи од својих робова; без њихове помоћи фела би зацело пропала за годину дана. Мужјаци и родилице женке не раде ништа; а радници и јалове женке, окром тога што су врло енергичне и храбре при заробљавању робова, такође не раде ништа. Оне су немоћне да властита своја гнезда начине и рођене своје ларве захране. Кад се нађе да је стари мравињак незгодан, и да се треба селити, тада робови одређују сеобу, и у ствари брижљиво преносе господаре своје у вилицама својим. Господари су тако крајње беспомоћни, да, кад их је Хубер око тријестину затворио без и једног роба, али са множином ране коју они најрадије једу и с њиховим рођеним ларвама и луткама, да би их на рад надражпо, они нису радили ништа; сами себе нису могли нахранити, и многи од њих од глади скапаше. Тада Хубер пусти цигло једног роба (*F. fusca*), и он од маха започе рад; нахранио је и спасао оне, који још у животу беху; направио је неколико ћелија и неговао је ларве, и довео све у свој поредак. Шта може бити чудније од тог факта? Кад ништа не би смо знали о другим мравима који такође у робље одводе, узаман би смо премишљали како је тај чудесни инстинкт могао бити тако усавршен.

П. Хубер је такође први пронашао и другу фелу мрва *Formica sanguinea*, која тако исто у робље одводи. Та је фела нађена у јужним крајевима Енглеске и хабитус њен студовао је г. Ф. Смиџ (Smith) од британског музеума, коме сам ја веома захвалан за многа извешћа како о овом тако и о другим предметима. Према сам потпуно веровао тврђењима г. Хубера и Смиџа ипак сам се приближавао тој ствари с неком сумњом, као што сваки може извињен бити, ако посумња у екзистенцију тако необичног инстинкта

као што је инстинкт робљења. С тога дакле ја хоћу да наведем овде моја властита посматрања и то у неким малим детаљима. Ја сам разгурао четрнајест гнезда *F. sanguinea*, и у сваком нашао сам по мало робова. Мужјаци и плодне женке робовске феле (*F. fusca*) нашао сам у њихним задругама, и никад их нисам видео у мравињацима *F. sanguinea*. Робови су црни и нису већи од половине својих црвених господара, тако, да је при појави њиховој разлика велика.

Кад се мравињак мало поквари, робови хоће по катшто да изиђу и као и господари њихови јако се ужурбају да бране гнездо; кад се пак мравињак веома поквари, и ларве и лутке на видик изађу, тад робље живо ради с господарима да их на сигурније место однесу и склоне. Из тога дакле јасно је да се робље овде осећа као код своје куће. За време од два месеца, Јун и Јули а кроз три године узастопце, ја сам по много сахата посматрао више мравињака у Суреју и Сисексу, и никад нисам видео да је један роб изашао из мравињака или ушао у њ. Како је у тим месецима робова врло мало на броју, то сам мислио да би се они иначе понашали кад би их више било; али г. Смиџ известио ме је, да је он посматрао мравињаке у различна времена у месецима мају, јуну и августу и у Серију и у Хамширу и прем да робова у Августу врло много има, ипак он није никад видео ни једнога да улази или да излази из мравињака. Из тога дакле он сматра робове строго као кућне робове. Међу тим, господари се једнако виде како вуку градиво за гнездо и храну од сваке руке. Ну, године 1860 наиђем ја у Јулу месецу на једну општину с необично много робова, и ту сад видим како неколико робова помешани међу господарима оставише мравињак и одоше с њима истим путем до једнога белобора, који бејаше двадесет и пет јарада удаљен, па се ту сви скупа уза њ' пузати почеше, по свој прилици у намери да потраже лисних вашица или црваца (*Coccus*). По Хуберу, који је богату прилику за посматрање имао, робови у Швајцарској обично раде с господарима својим градећи мравињак; међу тим они сами отворају и затворају капије у зору и пред мрак; и као што Хубер изриком тврди њихова је главна дужност да истражују лисне ваши. Ова разлика у обичном хабитусу господара и робова у два предела, по свој веројетности од тога зависи што у Швајцарској робље много више робе него у Енглеској.

(Наставиће се)

ВЕДЕШКЕ О ПРОСВЕТИ И ШКОЛАМА

I

Број деце за школу дорасле у Немачкој и у Берлину

По најновијим статистичким подацима број деце за школу дорасле у Немачкој износи нешто више од 6 и по милијуна (6,569.711). Кад се узме да на једног учитеља не треба да дође више од 60 ђака, онда излази да учитеља треба да има 109.495; а кад се узме да једна учитељска школа може давати годишње по 30 кандидата учитељских, онда излази да у Немачкој треба да има 182 учитељске школе. Међу тим сада у Немачкој има само 169 учитељских школа од којих су 40 римокатоличких, 124 јеванђеличке и 5 мешовитих. На Пруску долази 113 учитељских школа, на Баварску 11, на Саксонску 16, на Виртемберг 4, на Баденску 4, на војводство Хесен 2, на Мекленбург-Шверин 2, на Мекленбург-Стрелиц 1, на Олденбург 2, на Брауншвајг 1, на војводство Анхалтско 2, на Липе-Шаумбург и Детмолд 1, на Тирингију 8, на Бремен 1, на Хамбург 1 и на Либек 1.

На сам Берлин долази 125.599 ђака, и то 64.881 ученик и 63.718 ученица. 101.530 ђака уче се у јавним, 1016 у јеврејским и 24.069 у приватним школама. По вероисповеди има их јеванђеличке 118.553, римокатоличке 6077, јеврејске 8071 и 261 припадају дисидентима.

II

Како стоји са слухом дечијим по школама

Један лекар, који се бави испитивањем слуха у људи, и који живи у Штутгарту, предузимао је кроз дуже време испитивање по нижим и вишим школама и сиротињским заводима да се увери како стоји са слухом дечијим по школама. Он је досад испитао 3900 деце и резултати до којих је дошао ови су: Уво које је

здрово чује на растојању од 25 до 30 метара и кад се шапуће онако осредње, само кад је тишина свуда унаоколо. Деце која не чују добро има страшно много. Тако по основним школама нашло се 30 од сто деце која не чују добро било на једно било на оба ува, а још више има деце, која су мало онако наглува. Деца из имућних кућа боље чују од деце из сиротинских домова. Што су деца старија, све их више има која не чују добро. По сеоским школама боље стоји са слухом по варошким. — За учитеље је интересантно да чују још ово, шта је онај лекар у Штутгарту сазнао: многа деца и не знају да не чују добро, т. ј. да им је слух нешто покварен, а на многу такву децу тужили су се учитељи да не пазе у школи. За то овај лекар (др. Ваја) вели, да свако дете, за које се учитељу учини да није пажљиво, најпре треба добро да прегледа како стоји са слухом, јер за многу је децу доказано да она нису непажљива за то што хоће да су таква, већ што не чују добро. У почетку године школске треба учитељ сву децу да испита и да се увери како стоје са слухом. То се може извршити без велика труда и без великог губитка времена. Само ће тако учитељ бити у стању да се не превари у оцени ког детета. Деца која не чују добро не могу пратити као што ваља предавања учитељева, ако не буду седела близу учитеља.

III

Чешка основна школа у Бечу

У Бечу постоји педагошко друштво под именом „Каменсково друштво.“ Оно је ту скоро на једном свом састанку донело одлуку, да ове школске године отвори основу школу у Бечу, у којој ће се деца учити прописаним предметима само на чешком језику. За сад ће отворити Чеси ту своју школу у оном крају Беча где има највише њихових земљака.

ПРОСВЕТНИ ДОБРОТВОРИ

I

Г. Червенко Франц, инжењер у парафинској фабрици за чоку, поклонно је преко управе парафинске ниже гимназије 5 дук. ц. да се подели сиромашним ученицима тога завода.

На овом поклону појављује се свесрдна захвалност г. **д. родавцу.**

II

Г. Радован Радосављевић, инжењерски наредник у Нишу, поклонно је школи каменичкој, у срећу нишком, 10 комада разних мана, које школа није имала, у вредности 20 динара.

На овом поклону изјављује се свесрдна захвалност г. **Радосављевићу.**